

KAPITTEL 5

HOLDNINGER

I samfunn som ønsker å være demokratiske, er bestemte verdier og holdninger av avgjørende betydning både på det formelle, representative planet og for dagliglivets deltakerdemokrati i vid forstand. Holdninger bygger på verdier, og det er ut fra verdivalg at en ønsket og reflektert orientering i det politiske landskapet må praktiseres – slik nettopp læreplanverket framhever som et ideal for demokratiopplæringen.

I oppdraget til den første Civic-undersøkelsen ble det særlig trukket fram at det er viktig å undersøke elevenes holdninger til egen nasjon, til kvinners politiske rettigheter og til innvandrere. Disse feltene blir undersøkt igjen og supplert med kartlegging av holdninger til myndighetene og til grupper som er mot demokratiet. Variablene knyttet til innvandrere og anti-demokratiske grupper vil bli brukt for å få innblikk i elevenes toleranseprofiler, som på mange måter utgjør turbinen i holdningsdelen av en demokratisk beredskap, slik vi tidligere har vist i analysen av læreplanene. Uten et minimum av toleranse, forstått som overbærenhet overfor det man liker minst, er det umulig å tenke seg levedyktige demokratiske styreformer.

Denne delen av rapporten tar for seg til sammen fem holdningsdimensjoner i undersøkelsen: holdninger til egen nasjon, støtte til innvandreres rettigheter, støtte til anti-demokratiske gruppers rettigheter, støtte til kvinners rettigheter og tillit til myndighetene.

Holdninger til nasjonen

Her kartlegges hva slags holdninger elevene har til landet sitt. En sentral dimensjon som blir brukt i drøftingen av resultatene er *demokratisk nasjonalisme* og *etnosentrisk nasjonalisme*. I kapittel 2 nevnes bakgrunnen for disse to begrepene. Det første legger mest vekt på demokratiske institusjoner, i motsetning til enevelde eller tyranni. Den andre formen for nasjonalisme legger mest vekt på felles kultur, historie, språk og liknende. Demokratisk nasjonalisme har sitt utgangspunkt i den franske revolusjonen, etnosentrisk nasjonalisme har sitt utgangspunkt i tysk romantikk. Det er den siste formen for nasjonalisme som lettest kan slå over i nasjonalsjåvinisme og diskriminering av andre nasjonaliteter.

Hovedresultater

- De fleste elever har en positiv holdning til landet sitt, uten at det er en sterk nasjonalisme som kommer til uttrykk.
- Elevenes holdninger til nasjonen ligger nærmere en demokratisk nasjonalisme enn en etnosentrisk nasjonalisme.
- Det er små forskjeller mellom grunnskole og videregående skole i elevenes positive holdning til landet sitt.
- Andelen av elever som er åpne får påvirkning fra andre land, er stor blant elever både på allmennfag og yrkesfag.
- Andelen av elever som kan virke mest restriktive overfor fremmed påvirkning, synes å være størst på yrkesfaglige linjer.
- Ulike holdninger til nasjonen synes i liten grad å ha med elevenes hjemmebakgrunn å gjøre.
- Toleranse og internasjonal orientering henger sammen med høy kognitiv skåre. Restriktive holdninger henger sammen med lav kognitiv skåre.
- Åpent klasseromsklima og hvor glad i og stolt man er av landet, henger sammen.
- Internasjonalt ligger Norge litt under gjennomsnittet for alle deltagende land når det gjelder holdninger til nasjonen.

Utsagn som kartlegger elevenes holdninger til nasjonen

For å kartlegge sider ved sitt forhold til nasjonen, fikk elevene 12 utsagn de skulle forholde seg til i den internasjonale delen av undersøkelsen. De fire svaralternativene var *svært uenig* og *uenig* på den ene siden, og *enig* og *svært enig* på den andre. Elevene kunne også krysse av for *vet ikke*.

I tabell 5.1 er svarene på utsagnene ordnet etter hvor høy svarprosent elevene har gitt i positiv retning.

Tabellen viser at de aller fleste elevene er glad i landet sitt (90%), og at de er uenig i at det er lite å være stolt av i Norges historie (85%). Svært mange mener også at vi har grunn til å være stolt av det Norge har oppnådd (83%). Nesten fire femtedeler av elevene er også opptatt av at man må stoppe trusler mot landets politiske uavhengighet (80%) og forhindre at andre land prøver å påvirke politiske beslutninger i Norge (77%). Å være glad i og stolt av landet sitt og å ønske å beskytte det mot ytre påvirkning kan henge sammen. Men det kan også ses som tre aspekter ved holdningen til nasjonen.

Tabell 5.1: Holdninger til nasjonen. Rangert etter grad av positivitet (fordeling i prosent)

		Uenig / svært uenig	Enig / svært enig	Vet ikke
E7	Jeg er glad i Norge.	6	90	4
E9	Vi i Norge har grunn til å være stolte av del vi har oppnådd.	8	83	9
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	7	80	13
E2	Vi bør forhindre at andre land prøver å påvirke politiske beslutninger i Norge.	15	77	8
E5	Norge fortjener respekt fra andre land for det vi har oppnådd.	14	76	10
E1	For å beskytte arbeidsplassene våre, bør vi kjøpe varer som er laget i Norge.	22	69	9
E3	Det norske flagget er viktig for meg.	25	69	6
E10	Den norske nasjonalsangen er viktig for meg.	32	60	8
E12	Vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur.	38	53	9
E8	Folk bør støtte sitt eget land selv om de synes at landet gjør noe galt.	55	37	8
E11	Jeg ville foretrekke å bosette meg i et annet land.	60	25	15
E6	Del er lite å være stolt av i Norges historie.	85	10	5

I tabell 5.2. er de tolv utsagnene ordnet i tre grupper for utsagn som henholdsvis handler om å være glad i landet, stolte av landet og forhindre utenlandsk påvirkning. Andelen av elevene som er *enig / svært enig* i utsagnene, er ganske forskjellig i hvert fall i to av gruppene. To utsagn er «gjort positive» fordi det negative svaret egentlig viste en positiv holdning (E6 og E11). Disse står i kursiv.

Utsagnene i hver av de tre kategoriene har noe med hverandre å gjøre, men det er også ulikheter dem imellom som gjør at det er rimelig at tilslutningen kan bli forskjellig. Den siste gruppen er nok den der utsagnene spriker mest i ulike retninger – rent innholdsmessig.

En internasjonale samlevARIABLE for «Positiv holdning til nasjonen» (patriotisme) har med tre utsagn fra den første gruppen, ett fra den neste og ingen fra den siste.

Når man oppgir at man er glad i landet sitt, kunne man også forvente at nasjonale symboler som flagg og nasjonalsang betyr mye. Det gjør det også for et flertall av elevene, men ikke på en slik måte at vi kan anta at de som har svart at de er glad i landet sitt, også krysser av for at flagg og nasjonalsang er viktig for dem. Man kan med andre ord godt være glad i landet sitt uten at man av den

grunn legger stor vekt på de nasjonale symbolene. Det er også en del som svarer at bare flagg eller nasjonalsang er viktig for dem, og ikke begge deler.

Tabell 5.2: Holdninger til nasjonen. Gruppering av utsagnene (fordeling i prosent)

Utsagn		Fellesnevner	Enig / svært enig
E7	Jeg er glad i Norge.	Glad i landet	90
E3	Det norske flagget er viktig for meg.		69
E10	Den norske nasjonalsangen er viktig for meg.		60
E11	<i>Jeg ville (ikke) foretrekke å bosette meg i et annet land.</i>		60
E6	<i>Del er (mye) å være stolt av i Norges historie.</i>	Stolte av landet	85
E9	Vi i Norge har grunn til å være stolte av del vi har oppnådd.		83
E5	Norge fortjener respekt fra andre land for det vi har oppnådd.		76
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	Forhindre utenlandsk påvirkning	80
E2	Vi bør forhindre at andre land prøver å påvirke politiske beslutninger i Norge.		77
E1	For å beskytte arbeidsplassene våre, bør vi kjøpe varer som er laget i Norge.		69
E12	Vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur.		53
E8	Folk bør støtte sitt eget land selv om de synes at landet gjør noe galt		37

Det siste utsagnet i denne gruppen er plassert der fordi en rimelig antakelse er at når man er glad i landet sitt, vil man også gjerne bo der. Det gjelder også for to tredjedeler av elevene, men det er faktisk så mange som 25% av elevene som kan tenke seg å bosette seg i utlandet. Mange av disse gir samtidig uttrykk for at de er glad i landet sitt. Det å flytte utenlands er det tradisjon for i Norge.

Samtidig innebærer ikke en slik flytting i dag det samme bruddet med fedrelandet som det gjorde i hvert fall fram til den andre verdenskrigen. Dermed blir kanskje det å flytte utenlands ikke lenger sett på som noe særlig dramatisk.

Det er med andre ord ikke et helhetlig bilde som trer fram av den første gruppen utsagn. Det er heller ikke en sterk form for nasjonalisme som preger elevene: Bare 39% har svart positivt på alle fire utsagn, mens over 60% har svart positivt på ett eller flere utsagn og negativt eller *vet ikke* på andre.

At elevene er stolt av landet sitt, kommer tydelig fram i tilslutningen til de tre neste utsagnene i tabell 5.2: fra 76 til 85%. Støtten er sterkest når elevene gir uttrykk for hva de selv mener, mens noen flere blir usikre med hensyn til hva man kan vente av respekt fra andre land. 64% av elevene svarer positivt på alle tre utsagn. Men selv om det er såpass høyt kan vi ikke med sikkerhet si at en elev som har svart positivt på ett utsagn, også med stor sikkerhet svarer positivt

på de to andre utsagnene. Elevenes svar er for sprikende til det. Reliabiliteten er for lav til å danne en samleskåre.

Den siste gruppen dreier seg om å forhindre utenlandsk innflytelse og å støtte opp om landet sitt. De ulike utsagnene får ganske forskjellig tilslutning, og særlig det som kan tolkes i en etnosentrisk nasjonalistisk retning – E8 – får forholdsvis liten tilslutning. I kapittel 4 så vi at 87% av elevene svarte at det er bra for demokratiet når en *er glad i landet sitt og støtter opp om det*. Utsagn E8 viser klart at flertallet av elevene likevel ikke vil støtte landet sitt *om de synes at landet gjør noe galt* (55%).

Flere elever er enig i at man må forhindre utenlandsk politisk innflytelse, mens et snaut flertall mener det er viktig å forhindre en utenlandsk, kulturell innflytelse. Å beskytte norske arbeidsplasser blir bare sett på som viktig av to tredjedeler av elevene.

På mange måter virker svarene på E2 og E4 som om elevene ikke er særlig EU-vennlige. Eller kanskje mange elever ikke ser EU som noen trussel mot norsk suverenitet?

Elevenes lave uro for det som kan true norske tradisjoner og skikker kan virke som at de ikke støtter det nasjonale. Det er mulig at uttrykkene brukt i denne sammenhengen assosieres mer med folkedans, hardingfelespill og bonde-romantikk enn med den aktuelle norske kulturen. At mange ungdommer ikke er redd for utenlandsk innflytelse over moter, musikk, film, språk osv. synes i hvert fall å være klart.

I og med at Generell del i R94 legger vekt på tradisjoner og kultur, kan det bety at skolen bør arbeide mer med disse områdene. Samtidig tyder den forholdsvis lave tilslutningen på at noen utpreget etnosentrisk nasjonalisme ikke er særlig tydelig i elevgruppen. Svarene kan gi uttrykk for at elevene er åpne for impulser andre steder fra, at de er mer internasjonalt orientert. Dette kan igjen tolkes i retning av at elevene ikke har en nasjonal identitet som hindrer dem i å være åpne for resten av verden, noe som er helt i tråd med intensjonene i Generell del av R94. På dette området synes det som om elevenes holdninger er i tråd med læreplanen.

Ser vi på alle utsagnene elevene har svart på, kan svarene gi uttrykk for både en etnosentrisk og en demokratisk nasjonalisme. Det er interessant at svært mange av elevene ønsker å forhindre og stoppe utenlandsk politisk innflytelse. Det er med andre ord nettopp det som har med folkesuverenitet å gjøre som elevene støtter, og dermed en demokratisk nasjonalisme. Norsk kultur og norske tradisjoner – begreper knyttet til etnosentrisk nasjonalisme – er mange mindre opptatt av å verne om. Forholdsvis få mener at man skal støtte sitt eget land uansett – en holdning som lett kan tolkes i en etnosentrisk retning. Men også dette utsagnet er det mulig å si seg enig i uten at det trenger være noe negativt

ved svaret: Dersom man i et land på demokratisk vis har vedtatt en løsning som en selv er imot, vil det likevel være demokratisk å støtte et vedtak som har fått flertall.

Vi tolker elevenes svar i retning av at de har en holdning til landet sitt som er såpass «avslappet» at det i svært liten grad kan ses som uttrykk for en klar etnosentrisk nasjonalisme med proteksjonistiske trekk. Det dreier seg mer om en demokratisk nasjonalisme. Det norske resultatet på den internasjonale samlevariabelen synes også å understreke en slik tolkning.

Fire av utsagnene i denne seksjonen var som nevnt utgangspunktet for en internasjonal samlevariabel «Positiv holdning til nasjonen» (patriotisme). Det var utsagnene *Jeg er glad i Norge*, *Vi i Norge har grunn til å være stolte av det vi har oppnådd*, *Det norske flagget er viktig for meg* og *Jeg ville foretrekke å bosette meg i et annet land*.

De norske elevenes resultat lå under det internasjonale gjennomsnittet. Det internasjonale gjennomsnittet i videregående skole var 9.9, mens det norske gjennomsnittet var 9.6. Det viser også en litt «avslappet» holdning til nasjonen. Sammenlikner vi med gjennomsnittet for elevene på allmennfag, er forskjellen enda klarere. Her er gjennomsnittet 9.4, og det er et kvart standardavvik fra det internasjonale gjennomsnittet.

Sammenlikning mellom skoleslag

Sammenlikning mellom grunnskole og videregående skole

Det er liten forskjell mellom positiv tilslutning i 9. klasse i grunnskolen og 2. klasse i videregående skole for 10 av de 12 utsagnene. Men på to utsagn er det klare endringer. Langt flere elever i videregående skole ser en fordel i å beskytte norske arbeidsplasser ved å kjøpe norske varer. I videregående skole er 69% enig i at dette er viktig, 50% i grunnskolen. Forskjellen er 19 prosentpoeng. Denne endringen skyldes i første rekke at andelen av elever som ser på dette som mindre viktig, har blitt langt mindre. Omtrent like stor prosentandel i begge skoleslag har svart *vet ikke*. Med andre ord, langt flere elever i videregående skole støtter utsagnet, langt færre går imot det. De norske 14-åringene skilte seg ut med lav positiv støtte i forhold til de andre nordiske landene. Det kan derfor virke som om 18-åringene er mer i tråd med gjengs oppfatning internasjonalt. De er jo også nærmere tiden da de selv skal ut i jobb, og ser fordelene av at det faktisk finnes arbeid i Norge.

Det må ses som et positivt tegn at andelen som støtter landet sitt selv om det gjør noe galt, har sunket med 10 prosentpoeng, fra 47% blant elevene i grunnskolen til 37% blant elever i videregående skole. Men fortsatt er det over en tredjedel

av elevene som har denne meningen. Utsagnet er slik utformet at det ikke nødvendigvis gir uttrykk for en negativ holdning.

Sammenlikning mellom allmennfag og yrkesfag

Selv om det er forskjeller mellom elevene på allmennfaglig studieretning og yrkesfaglige studieretninger, er tilslutningen noenlunde den samme: Når allmennfagselevne gir høy tilslutning til et utsagn, gjør også elevene på yrkesfag det samme. Svarene til elevene i de to skoleslagene følges på samme måte ad når tilslutningen er lav. På tre av utsagnene er likevel forskjellene 9 prosentpoeng eller mer – slik det framgår av tabell 5.3.

Tabell 5.3: Positive holdninger til nasjonen. Forskjell mellom allmennfag og yrkesfag (fordeling i prosent)

		Forskjell	Enig / svært enig Allmennfag	Enig / svært enig Yrkesfag
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	9	85	76
E12	Vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur.	-10	49	59
E8	Folk bør støtte sitt eget land selv om de synes at landet gjør noe galt	-22	28	50

Den største forskjellen finner vi i svarene på utsagn E8 om å støtte landet sitt selv om man mener at det gjør noe galt. Her er tilslutningen blant elever i yrkesfag nesten dobbelt så stor som blant elever på allmennfag. En større prosentandel av yrkesfagselevne mener også at *vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur*, enn tilfellet er for elevene i allmennfag. På ett utsagn er prosentandelen i allmennfag høyere: De aller fleste mener at man skal stoppe trusler mot norsk politisk uavhengighet. Selv om det er en stor tilslutning til utsagnet blant elevene på yrkesfag, er det omkring 10 prosentpoeng færre som støtter det. Forskjellen mellom de to skoletypene kan tyde på en litt mer etnosentrisk holdning blant noen elever på yrkesfag og en noe mer demokratisk holdning på allmennfag.

Det kan være interessant å se nærmere på to utsagn i forbindelse med elevenes oppfatning av demokrati i denne sammenhengen: *Hvis det forventes at innvandrere skal kvitte seg med språk og skikker fra sitt fedreland, er det bra for demokratiet (A8)* og *Hvis det er forbud mot å trykke artikler som kan komme til å henge ut bestemte folkegrupper, er det bra for demokratiet (A22)*. Det første utsagnet ble støttet av 14 prosentpoeng flere elever på yrkesfag enn på allmennfag, mens 14 prosentpoeng færre støttet det andre utsagnet. Begge utsagn kan ses i sammenheng med E12 om å forhindre at folk utenfra får

innflytelse over norske tradisjoner og norsk kultur. Svarene fra elevene på de to utsagnene fra demokratidelen peker i samme retning som E12 gjør. Også E8 – om at man bør støtte sitt eget land uansett – kan ses i denne sammenhengen. Alt peker mot en noe mer etnosentrisk holdning i yrkesfag. Reliabiliteten til de 4 utsagnene er likevel for lav til å danne en samlevariabel. Tar man for seg bare A8 og E12 – som er de to utsagnene som er likest – er det 12% av elevene på allmennfag som støtter begge, mens det er 21% av elevene på yrkesfag som er positive til begge utsagn.

Den internasjonale samlevariabelen peker i samme retning: Elevene på yrkesfag har noe mer positive holdninger til nasjonen enn elevene på allmennfag: 9.8 mot 9.5. I og med de positive holdningene i stor grad bygger på følelser – glad i, stolt av – kan den internasjonale samlevariabelen underbygge at elever på yrkesfag er noe mer etnosentriske i sin holdning til nasjonen enn det elever på allmennfag er.

Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar

Kjønn

Tabell 5.4 viser de utsagnene der det er over 8 prosentpoengs forskjell på gutters og jenters svar.

Tabell 5.4: *Holdninger til nasjonen. Forskjell mellom jenter og gutter (fordeling i prosent)*

		Forskjell	Enig / svært enig Jenter	Enig / svært enig Gutter
E1	For å beskytte arbeidsplassene våre, bør vi kjøpe varer som er laget i Norge.	16	61	77
E12	Vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur.	12	47	59
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	9	76	85
E2	Vi bør forhindre at andre land prøver å påvirke politiske beslutninger i Norge.	9	73	82

Det er særlig to utsagn der forskjellene er ganske store: E1 og E12. Guttene er mer opptatt av å verne om norske arbeidsplasser og å verne om norske tradisjoner og norsk kultur. Det er under 50% av jentene som støtter det siste utsagnet, men dette utgjør et knapt flertall av de jentene som har tatt stilling til utsagnet. Forskjellen er på rett under 10 prosentpoeng på følgende utsagn: E2: *Vi bør forhindre at andre land prøver å påvirke politiske beslutninger i Norge*, og E4: *Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges*

politiske uavhengighet. Alle utsagnene hører hjemme i gruppen som dreier seg om å forhindre utenlandsk påvirkning, og alle viser en større prosentandel gutter enn jenter er enig i utsagnene. Et større flertall av guttene støtter norsk uavhengighet på de fleste områdene som kartleggingen tar for seg.

Andelen av jenter som krysser av for *vet ikke* er større enn den tilsvarende andelen av gutter. E4, om å stoppe trusler fra utlandet, er det utsagnet der det er størst forskjell mellom kjønnene. 19% av jentene har svart *vet ikke* mens det bare gjaldt bare 6% av guttene. Ellers var forskjellene klart mindre.

I forbindelse med skoletyper så vi på fire utsagn som kunne avdekke en negativ, etnosentrisk nasjonalistisk holdning. De fire utsagnene var: A8 om at immigranter skulle oppgi språk og kultur, A22 om at det skulle være forbudt å skrive noe diskriminerende, E8 om at man skulle støtte landet sitt uansett om landet gjør noe galt, og A12 om å stoppe utenlandsk innflytelse på norsk kultur. Tabell 5.5 viser hvor mange prosent som har besvart utsagnene på en måte som kan virke ekskluderende eller fremmedfiendtlig.

Tabell 5.5: Jenters og gutters svar på utsagn som kan tolkes i fremmedfiendtlig retning (fordeling i prosent)

Skoletype	Kjønn	Uenig i A22, enig i A8, E8 og E12	Enig i A8, E8 og E12	Enig i A8 og E12
Allmennfag	Jenter	1	4	8
	Gutter	3	7	16
Yrkesfag	Jenter	3	6	11
	Gutter	12	21	32

Det er en liten prosent av elevene som har svart slik på utsagnene at de tyder på en klart negativ holdning til personer med en fremmedkulturell bakgrunn. Prosentandelen blant gutter på yrkesfaglige linjer er klart større enn for noen annen gruppe. A8 og E12 er kanskje de to utsagnene som klarest gir uttrykk for en negativ holdning til det fremmedkulturelle. Vi ser at i begge skoleslag er dette først og fremst et guttefenomen, men så mye som en tredjedel av de 18-årige guttene på yrkesfaglige linjer har gitt uttrykk for en slik holdning, og det er dobbelt så mange som blant gutter på allmennfaglig linje, men også her tilsvarer tallet én av seks gutter, og det må også sies å være relativt høyt.

Det er likevel grunn til å ta det forbeholdet at det ikke trenger å være noe negativt i å mene at assimilasjon lettere skaper harmoni, og at norsk kultur og norske tradisjoner representerer verdier det er verdt å ta vare på. Derfor behøver det ikke nødvendigvis å ligge fremmefrykt/-hat bak svarene.

Selv om kjønnsforskjellene generelt sett ikke er store, virker det som om gutter er mer restriktive enn jenter til påvirkning fra utenverdenen. Særlig en del gutter på yrkesfaglige linjer synes å ha en (in)toleranse og et syn på mennesker med fremmedkulturell bakgrunn som stemmer dårlig overens med målene for toleranse i R94.

Den internasjonale samlevariabelen viser også at guttene har noe mer positive holdninger til nasjonen enn det jentene gir uttrykk for, men forskjellen er på ingen måte dramatisk: 9,4 og 9,7. Den er likevel med på å understøtte det vi ellers har funnet.

Ser vi på elevene i forhold til kjønn og skoleslag, viser det seg at guttene på yrkesfag har et gjennomsnitt på 9,9, og dette er det høyeste. Jentene på allmennfag har lavest gjennomsnitt av de to skoletypene: 9,3. Dette underbygger at både skoletype og kjønn har betydning for holdning til nasjonen.

Hjemmebakgrunn

Vi finner de samme utslagene for både antall bøker hjemme, foreldres utdanning og elevens planer for egen utdanning. Vi ser derfor nærmere bare på den første av disse faktorene, antall bøker hjemme.

På de aller fleste utsagnene er det små utslag når det gjelder antall bøker hjemme. På ett utsagn – E8 om å støtte landet sitt selv om man mener det gjør noe galt – er det en klar forskjell alt etter antall bøker man har hjemme: 54% av dem som har færrest bøker mener man bør støtte landet sitt uansett, mens dette støttes av 29% av dem som oppgir å ha flest bøker hjemme. Her er det en forskjell på 25 prosentpoeng mellom ytterpunktene. En del mindre forskjell i prosentpoeng er det på utsagnet om å forhindre innflytelse på norsk kultur og norske tradisjoner: 60% og 48%, dvs. 12 prosentpoengs forskjell. Dette er de samme to utsagnene som skilte klart mellom skoletyper også.

Skal man trekke noen konklusjon, må det være denne: Antall bøker hjemme skiller lite mellom ulike holdninger til nasjonen. Det er bare to utsagn der skillene er klare og der hjemmebakgrunnen synes å ha betydning.

Den internasjonale samlevariabelen viser noe av det samme: Det er liten forskjell mellom dem med færrest bøker og dem med flest: Alle som har inntil 500 bøker, har et gjennomsnitt på 9,6, mens de som har over 500, har et gjennomsnitt på 9,4. Samlevariabelen består av utsagn som har med det å være glad i og stolt av landet å gjøre. De to utsagnene der det var klar forskjell på de to gruppene, dreier seg om å forhindre utenlandsk påvirkning.

Elever som aldri/av og til snakker norsk hjemme

Tabell 5.6 viser hvilke forskjellen i svar mellom dem som alltid snakker norsk hjemme og dem som aldri eller av og til snakker norsk hjemme. Forskjellene er så store at alle utsagnene er tatt med.

Tabell 5.6: Positive holdninger til nasjonen. Forskjell mellom språkgrupper (fordeling i prosent)

		<i>Forskjell</i>	<i>Enig/svært enig, snakker alltid norsk hjemme</i>	<i>Enig/svært enig, snakker aldri/av og til norsk hjemme</i>
E3	Det norske flagget er viktig for meg.	28	69	41
E11	Jeg ville foretrekke å bo (i Norge)	26	61	35
E6	Det er (mye) å være stolt av i Norges historie.	25	86	61
E1	For å beskytte arbeidsplassene våre, bør vi kjøpe varer som er laget i Norge.	20	70	50
E9	Vi i Norge har grunn til å være stolte av del vi har oppnådd.	17	84	67
E2	Vi bør forhindre at andre land prøver å påvirke politiske beslutninger i Norge.	16	78	62
E10	Den norske nasjonalsangen er viktig for meg.	16	60	44
E5	Norge fortjener respekt fra andre land for det vi har oppnådd.	14	78	64
E12	Vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur.	13	53	40
E7	Jeg er glad i Norge.	12	90	78
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	11	82	71
E8	Folk bør støtte sitt eget land selv om de synes at landet gjør noe galt	1	37	36

Det er ingen andre bakgrunnsvariabler som slår like sterkt ut som hvilket språk man snakker hjemme. Det er vel heller ikke annet å vente enn at folk som kanskje opplever et annet land som sitt fedreland, nødvendigvis ikke vil støtte Norge på samme måten som folk med norsk som morsmål. Og det gjelder vel enten morsmålet er svensk, engelsk, urdu eller vietnamesisk.

Det er ikke enkelt å se noe annet mønster enn at det er langt færre blant dem som *sjelden eller aldri* snakker norsk hjemme, som støtter Norge. Dette går i hvert fall an å tolke i to retninger: Det er flere internasjonister i denne gruppen, eller det kan være at det er et annet land de ønsker å gi støtten til.

De aller fleste utsagnene dreier seg om «å ta parti for» Norge. Men et av utsagnene trenger ikke å ha med denne dimensjonen å gjøre: *Jeg er glad i Norge*. Også blant dem som *aldri eller sjelden* snakker norsk hjemme, er tre av fire glad i Norge. Men mange ville foretrekke å bosette seg i et annet land: 44%. Ganske mange er likevel usikre: 21%. Sammen med dem som vil fortsette å bo i

landet – 35% – utgjør disse 56%. Kanskje disse tallene og det faktum at så mange sier de er glad i Norge, forteller at de trives?

Også den internasjonale samlevariabelen gir uttrykk for noe av det samme. Det er ca. en tredjedels standardavvik mellom dem som alltid snakker norsk hjemme, og dem som sjelden eller aldri snakker norsk hjemme.

Sammenlikning av høyeste og laveste kognitive kvartil

Tabell 5.7 viser de utsagnene der forskjellen mellom det høyest skårende og det lavest skårende kvartilet på den kognitive testen er over 9 prosentpoeng.

Tabell 5.7: Positive holdninger til nasjonen. Forskjell mellom høyeste og laveste kognitive kvartil (fordeling i prosent)

		<i>Forskjell</i>	<i>Enig / svært enig</i> <i>Høyeste kvartil</i>	<i>Enig / svært enig</i> <i>Laveste kvartil</i>
E8	Folk bør støtte sitt eget land selv om de synes at landet gjør noe galt	-51	15	66
E1	For å beskytte arbeidsplassene våre, bør vi kjøpe varer som er laget i Norge.	18	83	65
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	10	95	85

De tre utsagnene der skillene er av en viss størrelse, dreier seg alle om å forhindre utenlandsk påvirkning. Forskjellen er dramatisk på E8, der 51 prosentpoeng flere i det laveste kvartilet enn i det høyeste mener *folk bør støtte sitt eget land selv om de synes landet gjør noe galt*. Det er særlig dette utsagnet som slår ut uansett hvilken bakgrunnsvariabel det ses i sammenheng med.

Det å støtte landet sitt uansett om det gjør noe galt, kan være mer preget av følelser enn av resonnement. Kanskje er det en tendens til en mer etnosentrisk holdning hos det laveste kvartilet og en mer demokratisk holdning hos det høyeste kvartilet. Den internasjonale samlevariabelen synes å legge noe mer vekt på etnosentriske holdninger, støtter dermed opp om konklusjonen over, om enn forsiktig: Gjennomsnittet for det høyeste kvartilet er 9.3 og for det laveste 9.6. De to utsagnene der det er flere elever i det høyeste kvartilet enn i det laveste kvartilet som støtter utsagnet, dreier seg om politisk uavhengighet og om å beskytte norske arbeidsplasser.

Åpent klasseromsklima

Tabell 5.8 viser de utsagnene der det er forskjeller mellom det kvartilet som opplever klasseromsklimaet som mest åpent og det kvartilet som opplever det som mest lukket, på mer enn åtte prosentpoeng.

Tabell 5.8: Positive holdninger til nasjonen. Forskjell mellom øvre og nedre kvartil for åpent klasseromsklima (fordeling i prosent)

		<i>Forskjell</i>	<i>Enig / svært enig Høyeste kvartil</i>	<i>Enig / svært enig Laveste kvartil</i>
E6	<i>Del er (mye) å være stolt av i Norges historie.</i>	12	89	77
E7	<i>Jeg er glad i Norge.</i>	10	94	84
E10	<i>Den norske nasjonalsangen er viktig for meg.</i>	10	66	56
E11	<i>Jeg ville foretrekke å bo (i Norge)</i>	9	65	56

Det er tre utsagn om å være glad i landet sitt og ett om å være stolt av det som skiller mellom elevene som opplever klasseromsklimaet som henholdsvis mest og minst åpent. Færre av elevene i den gruppen som opplever klasseromsklimaet som minst åpent, er glad i landet sitt og synes heller ikke norsk historie er noe å skryte av. Om dette er en gruppe elever som er generelt mistilpassede, må vi eventuelt komme tilbake til i en sekundær analyse. Men det er i hvert fall tydelig at det er en viss sammenheng mellom det å ikke trives eller ikke føle klasseromsklimaet som åpent på den ene siden og å ikke sette pris på landet sitt på den andre.

Det er andre utsagn som skiller mest når det gjelder åpent klasseromsklima, enn for de fleste andre bakgrunnsvariabler. Der er det i første rekke utsagn som handler om å forhindre påvirkning utenfra som har delt elevgruppen.

Ser vi på den internasjonale samlevariabelen – som jo også dreier seg om å være glad i og stolt av landet sitt – er forskjellen omtrent en tredjedels standardavvik mellom de to gruppene (9.9 og 9.2). Det understreker det samme tendensen.

Betydningen av elevdeltakelse

Tabell 5.9 viser de utsagnene der det er størst for skjell på det kvartilet som mener elevdeltakelse er betydningsfullt og det kvartilet som mener det er mindre viktig. Det er bare utsagn der forskjellen er mer enn 7 prosentpoeng som er tatt med.

Fire av disse fem utsagnene dreier seg om å forhindre påvirkning utenfra. De to første kan tolkes i retning av etnosentrisk nasjonalisme: både det å beskytte kultur og tradisjoner og det å støtte det uansett om man mener det er galt, peker i den retningen. Ingen av utsagnene får svært stor tilslutning, men støtten blant de som ser elevdeltakelse som mindre viktig, er klart større enn de som mener at elevdeltakelse er svært viktig. Nasjonalsangen hører også til de symbolene som kan peke mot en etnosentrisk nasjonalisme, men her er det flere i det høyeste kvartilet enn i det laveste kvartilet som er enig i at den er viktig for dem. De to

siste utsagnene – som det generelt er ganske stor enighet om – blir støttet av en større andel i det høyeste kvartilet enn i det laveste kvartilet.

Tabell 5.9: Elevdeltakelse og holdninger til nasjonen (fordeling i prosent)

		<i>Forskjell</i>	<i>Enig / svært enig</i> <i>Høyeste kvartil</i>	<i>Enig / svært enig</i> <i>Laveste kvartil</i>
E12	Vi bør forhindre at folk utenfra får innflytelse over norske tradisjoner og kultur.	-15	47	62
E8	Folk bør støtte sitt eget land selv om de synes at landet gjør noe galt	-13	34	47
E10	Den norske nasjonalsangen er viktig for meg.	11	65	54
E1	For å beskytte arbeidsplassene våre, bør vi kjøpe varer som er laget i Norge.	9	76	67
E4	Vi bør alltid være oppmerksomme og stoppe trusler utenfra mot Norges politiske uavhengighet.	8	85	77

Det kan virke som om elever som finner elevdeltakelse mindre betydningsfullt, heller mot en mer etnosentrisk nasjonalisme, mens det motsatte muligens er tilfelle for elevene som ser elevdeltakelse som svært viktig.

At det er vanskelig å trekke noe klare konklusjoner, blir også understreket av den internasjonale samlevariabelen om forholdet til nasjonen: Det er ingen forskjell for de to gruppene av elever. I denne sammenhengen er det viktig å poengtere at ingen av de utsagnene der det var større forskjeller, inngår i samlevariabelen.

Norge i forhold til andre land

Tabell 5.10 viser de deltakende lands gjennomsnitt for positive eller patriotiske holdninger til landet sitt.

De norske elevene ligger litt under det internasjonale gjennomsnittet når det gjelder positive holdninger til nasjonen. Det internasjonale gjennomsnittet er 9,9, og det norske 9,6. I forhold til 9.-klassingene er gjennomsnittet for elevene i videregående skole litt lavere både internasjonalt og nasjonalt. I begge tilfeller har det sunket med 0,3 enheter.

Det er land som Kypros, Chile og Polen som har et gjennomsnitt godt over det internasjonale. Dette er land som har en historie som kanskje disponerer for en sterkere nasjonalisme enn gjennomsnittet.

Danske elever skårer det samme som de norske, mens de svenske elevene har blant de laveste gjennomsnittene. En ikke altfor sterk nasjonalfølelse er kanskje å foretrekke. Da kan det være lettere å unngå nasjonalsjåvinisme.

Tabell 5.10: Positive holdninger til landet (patriotisme). Internasjonal skala

Land	Grunnskole		Videregående skole		8 10 12		
Chile	•	11,1 (0,04)	•	10,7 (0,04)			
Danmark	◆	9,8 (0,04)	◆	9,6 (0,04)			
Estland	◆	9,5 (0,04)	◆	9,1 (0,06)			
Israel		i.d. i.d.	•	10,5 (0,05)			
Kypros	•	11,3 (0,03)	•	10,8 (0,08)			
Latvia	◆	9,5 (0,06)	◆	9,3 (0,09)			
Norge	◆	9,9 (0,05)	◆	9,6 (0,06)			
Polen	•	11,1 (0,08)	•	10,7 (0,05)			
Portugal	•	10,7 (0,04)	•	10,3 (0,05)			
Russland	◆	10,0 (0,05)		10,0 (0,06)			
Slovenia	◆	9,9 (0,04)		9,8 (0,06)			
Sveits (tysk)	◆	9,2 (0,06)	◆	8,6 (0,14)			
Sverige		9,3 (0,08)		9,1			
Tsjekkia		10,2 (0,04)	◆	9,7 (0,04)			
Int.gj.snitt		10,2 (0,01)		9,9 (0,02)			

Norge: videregående skole, elever allmennfag: 9,4

( ) Standardfeil er angitt i parentes.

i.d.: Ikke deltatt

Landets gjennomsnitt er signifikant høyere enn det internasjonale gjennomsnitt.

Landets gjennomsnitt er signifikant lavere enn det internasjonale gjennomsnitt.

|—○| = Gjennomsnitt grunnskoleelever (± 2 SE).

|—●| = Gjennomsnitt videregående elever (± 2 SE).

Source: IEA Civic Education Study, Older Population of Upper Secondary Students tested in 2000.

Hovedtrekk ved elevenes holdninger til nasjonen

De fleste elevene har en positiv holdning til landet sitt uten at det er en sterk nasjonalisme som kommer til uttrykk. Det synes som om elevene er mer opptatt av politisk uavhengighet enn av å ivareta norske tradisjoner og norsk kultur. Dessuten er de åpne for impulser utenfra. Dette kan tolkes som at et klart flertall av elevene heller mer mot en demokratisk nasjonalisme enn en etnosentrisk nasjonalisme. De forskjellene som er mellom elevene på ungdomstrinn og i videregående skole, peker i samme retning.

Andelen elever som er åpne for påvirkning fra andre land, er størst blant dem som går på allmennfag, samtidig er disse de mest restriktive overfor utenlandsk politisk innflytelse. Andelen elever som kan virke mest restriktive overfor fremmed påvirkning på et mer emosjonelt betinget plan, går på yrkesfag.

Det er ikke store forskjeller mellom kjønnene, men guttene virker noe mer restriktive overfor påvirkning utenfra enn det jentene gjør. Guttene er litt mer patriotiske, til dels i en etnosentrisk retning.

Hjemmebakgrunnen synes å ha liten betydning. Vi finner de samme resultatene både når det gjelder ulikt antall bøker hjemme, hvor lang utdanning man har tenkt seg og hvor lang utdanning mor og far har. Men om man snakker norsk eller bare sjeldent eller aldri snakker norsk hjemme, har betydning. I gruppen som sjelden eller aldri snakker norsk hjemme, er langt færre enig i utsagnene som positivt støtter Norge. Men tre fjerdedeler gir uttrykk for at de er glad i landet. Dette kan være en indikasjon på at de trives selv om de ikke identifiserer seg med landet.

Når det gjelder skolefaktorene, betyr høy skåre på den kognitive delen som oftest at elevene er tolerante for andre, og at de er mer internasjonalt orientert. Noe mer restriktive holdninger finner man i det kvartilet som skårer lavest på den kognitive testen.

Åpent klasseromsklima slår noe annerledes ut enn de andre skolevariablene. Det er en klar sammenheng mellom det å være glad i landet sitt og stolt av norsk historie og det å oppleve klasseromsklimaet som åpent. I den gruppen som opplever klasseromsklimaet som minst åpent, er det færre som er glad i landet sitt og mener det er noe i norsk historie å være stolt over.

Mener elevene det er viktig å delta i skolesamfunnet, synes de å være noe mer opptatt av demokratisk nasjonalisme enn av etnosentrisk nasjonalisme.

Internasjonalt ligger Norge litt under gjennomsnittet for de deltakende landene. Dette viser også noe av det som var hovedkonklusjonen når det gjelder holdninger til eget land: De norske elevene er positive, men ikke for positive. Noe som kunne ha slått ut i negativ etnosentrisk nasjonalisme.

Holdninger til innvandrere

Spørsmål om nordmenns holdninger til og handlinger overfor folk med opprinnelse i andre kulturer og språksamfunn utløser ofte sterke følelser og heftig politisk, ideologisk og etisk debatt. På dette feltet har skolen gjennom læreplanverket plassert seg i en utvetydig rolle: Undervisningen skal bidra til å utvikle toleranse overfor annerledeshet og overfor etnisk mangfold. Den har som uttalt mål å fremme aksepterende og støttende holdninger. «Fargerikt fellesskap» har i mange år vært et mobiliserende slagord for både innhold og arbeidsmåter i undervisningen og for skolens innsats i ad hoc-kampanjer til støtte for utvikling av tolerante holdninger. Disse idealene forhindrer likevel ikke at læreplanen også peker på problemer som kan oppstå i møtet mellom forskjellige livsformer:

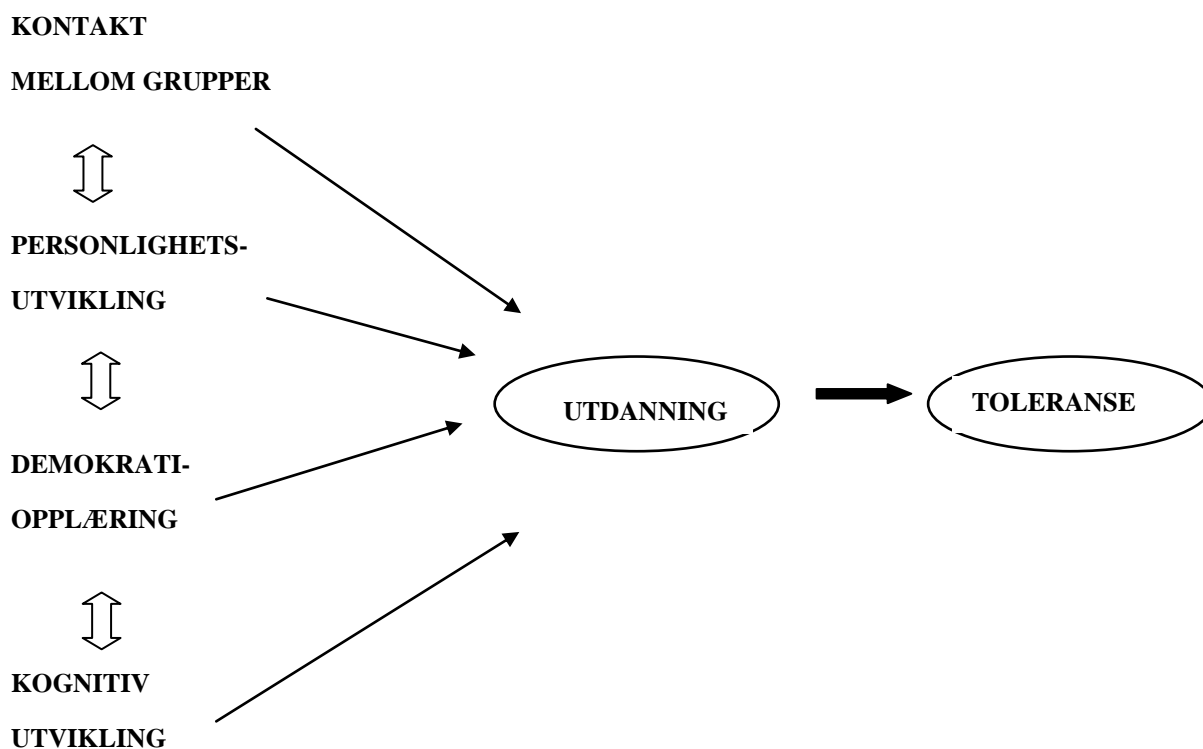
Utdanningen...må også gjøre tydelig de konflikter som kan ligge i møtet mellom ulike kulturer. Åndsfrihet innebærer ikke bare romslighet for andre syn, men også mot til å ta personlig standpunkt, trygghet til å stå alene og

karakterstyrke til å tenke og handle etter egen overbevisning. (L97, Generell del s. 10)

Ved å formulere seg slik foregriper læreplanen noe av det aller vanskeligste i verdi- og holdningslæringen: Hvor går grensen for elevenes frihet til å handle etter egen overbevisning – på grunnlag av holdninger som inngår i et personlig standpunkt, når skolen samtidig skal bidra til å utvikle helt bestemte holdninger i elevenes demokratiske beredskap og kompetanse? I dette avsnittet ser vi nærmere på noen sider ved 18-åringenes holdninger til innvandreres rettigheter.

Det er en allmenn antakelse at utdanningens lengde påvirker toleranse ved at det kan påvises en sterk statistisk sammenheng mellom utdanningsnivå og toleranse. Tanken er at bestemte trekk av betydning for toleranse utvikles og forsterkes gjennom utdanning. Denne mekanismen kan beskrives forenklet i modellform som i figur 5.11:

Figur 5.11: *Utdanning og faktorer av betydning for utvikling av toleranse (etter Vogt 1997:201)*

De tre faktorene *kontakt mellom grupper*, *personlighetsutvikling* og *kognitiv utvikling* dreier seg om uformelle og generelle utviklingstrekk som berører nesten alle unge mennesker, men som fargelegges i samspillet med utdanningen, mens *demokratiopplæring* viser til direkte og formell undervisning som først og fremst skolen står for. I avsnittet «Hovedtrekk ved elevenes holdninger til

innvandreres rettigheter» drøfter vi noen av resultatene for 18-åringene i relasjon til modellen i figur 5.11.

Holdninger til innvandreres rettigheter

Hovedresultater

- Åtte av ti norske elever er enig i at innvandrere bør ha de samme rettigheter som alle andre.
- Elevene uttrykker mindre støtte til innvandreres rettigheter når det de tar stilling til, er politisk kontroversielt eller vanskelig.
- 18-åringene har en litt lavere gjennomsnittskåre for innvandrerstøtte enn 14-åringene hadde.
- Elever på yrkesfag uttrykker betydelig lavere støtte til innvandreres rettigheter enn elever på allmennfag.
- Jentene er mer støttende enn guttene overfor innvandreres muligheter og rettigheter.
- Støtte til innvandrere samvarierer positivt med elevenes kunnskaper om demokratiet.
- Tro på betydningen av elevdeltakelse er viktig for elevenes støtte til innvandreres rettigheter.
- Norske elevers opplevelse av å delta i et åpent klasseromsklima har betydning for deres støtte til innvandreres rettigheter.
- Norske elever i videregående skole ligger under det internasjonale gjennomsnittet når det gjelder støtte til innvandreres rettigheter, mens 9.-klassingene lå over.

For å kartlegge elevenes holdninger til innvandrere ble de bedt om å ta stilling til åtte utsagn om innvandreres og flyktningers rettigheter. De markerte enighet på en firedelt skala med *svært uenig*, *uenig* og *enig*, *svært enig* eller *vet ikke*. Fem av utsagnene er brukt i den internasjonale samlevariabelen for «positiv holdning til innvandrere». Det er utsagn H1, H3, H4, H5 og H6. Tabell 5.12 viser prosentvis fordeling for de norske 18-åringenes svar.

18-åringens holdninger til innvandreres rettigheter preges tilsynelatende av støtte og aksept: Mellom seks og ni av 10 elever synes å ha en positiv beredskap på sju av de åtte områdene som er kartlagt. Mest iøynefallende er tilslutningen til at *barn av innvandrere bør ha de samme rettigheter til utdanning som andre*

barn i landet (H2). Nesten 90% er *enig* eller *svært enig* i det. Åtte av ti elever er enig i utsagnene om flyktninger og like rettigheter for innvandrere i sin alminnelighet (H8, H5).

Tabell 5.12: Holdninger til innvandreres rettigheter (fordeling i prosent)

Utsagn om muligheter/rettigheter		Uenig / svært uenig	Enig / svært enig	Vet ikke
H2	Barna til innvandrere bør ha de samme muligheter til utdanning som andre barn i landet.	9	88	3
H8	Alle land bør ta i mot flyktninger som prøver å slippe vekk fra krig eller politisk forfølgelse.	14	80	6
H5	Innvandrere bør ha de samme rettigheter som alle andre.	16	80	4
H3	Innvandrere som har levd i et land i flere år, bør ha rett til å stemme ved valgene.	20	74	6
H1	Innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk.	26	68	6
H4	Innvandrere bør kunne beholde sine egne vaner og sin egen livsstil.	31	62	7
H7	Hvis det er mange innvandrere i et land, blir det vanskelig med samhold og fedrelandskjærlighet.	46	40	13
H6	Innvandrere bør forbys å delta i politisk virksomhet.	77	16	7

Det er likevel slående at støtten viser en klart synkende tendens når utsagnene konkretiseres og viser til mer kontroversielle saksforhold. Spesielt gjelder dette utsagnene om *språk* og *livsstil* (H1 og H4). For disse utsagnene ligger uenigheten på mellom 25 og 30%, noe som fortøner seg som høye tall sammenliknet med fordelingen på de andre utsagnene (bortsett fra H7). Det er et politisk spørsmål om denne uenigheten bør oppfattes som moderat eller stor. I Frankrike ble en tilslutning på omkring 20% til den innvandringsfiendtlige presidentkandidaten ved valget våren 2002 av mange sett på som en katastrofe. Så dramatisk bør vi ikke uttrykke oss her, og det er viktig å understreke at vi kartlegger holdninger og ikke handlinger. 18-åringene uttrykker likevel hyppigere uenighet i disse to utsagnene enn det 14-åringene gjorde (se nedenfor), men også 18-åringene er generelt sterkt støttende overfor innvandreres sivile og politiske rettigheter. Det er samtidig flere 18-åringer som tar stilling til utsagnene. Reduksjonen i *vet ikke*-svar ser ut til å ha påvirket støtten i negativ retning.

Det kan være grunn til å minne om at undersøkelsen av 18-åringene ble gjennomført i mai 2000. Det var lenge før de dramatiske begivenhetene i New York 11.9.2001. Og før diskusjonen om tvangsekteskap og æresdrap i bestemte innvandrerkulturer tok av. Dette kan ha endret holdninger til innvandrere generelt og ha forsterket holdninger til integrasjonskrav ytterligere.

I den internasjonale skalaen som ligger til grunn for sammenlikning av holdninger til innvandreres rettigheter, ble blant annet utsagnet *hvis det er*

mange innvandrere i et land, blir det vanskelig med samhold og fedrelandskjærighet, tatt ut. Begrunnelsen var at utsagnet kan tenkes å vise til et faktum (slik er det eller slik er det ikke), uten at den som tar stilling til utsagnet samtidig uttrykker et syn på innvandreres rettigheter. Det fremgår av tabell 5.12 at 40% av de norske 18-åringene var *enig* eller *svært enig* i utsagnet. Det kan derfor være av interesse å undersøke litt nærmere hvordan disse elevene fordeler sine svar på andre utsagn om innvandreres rettigheter, og hvordan enighet varierer med andre egenskaper.

Det viser seg at elevene som svarer at de er *enig* / *svært enig* i utsagn H7, er systematisk «strengere» eller mindre støttende på alle de sju øvrige utsagn i tabell 5.11, sett i forhold til alle elevene. Eksempelvis er 9% av alle elevene *uenig* i at *barna til innvandrere bør ha de samme muligheter til utdanning som andre barn i landet*, mens 17% i den «strengere» gruppen uttrykker slik uenighet. 16% av alle er *enig* i at *innvandrere bør forbys å delta i politisk virksomhet*; mens 29% av de «strengere» er enige i det samme. Og 31% av alle er *uenig* i at *innvandrere bør kunne beholde sine egne vaner og sin egen livsstil*. I den «strengere» gruppen er 50% uenige. 46% av elevene i den «strengere» gruppen hører til på allmennfag, 54% på yrkesfag.

Det viser seg også at elever som er mest enig i at mange innvandrere gjør det vanskelig med samhold og fedrelandskjærighet, har signifikant lavere kunnskapsskårer, lavere skåre for tillit til myndighetene, for støtte til kvinners rettigheter og for støtte til innvandrere generelt. For denne gruppen er det også en negativ samvariasjon mellom enighet i utsagnet, antall bøker hjemme og planer for videre utdanning. Det ser altså ut til at dette utsagnet er en ganske god indikasjon om holdninger til innvandreres rettigheter blant 18-åringene.

Sammenlikning mellom skoleslag

Tabell 5.13 viser hvordan støtten til innvandreres rettigheter er fordelt på skoleslagene. Utsagn H7 og H8 er snudd. Det vil si at nektingen *ikke* er satt i parentes for å gi utsagnet samme retning som de øvrige.

En sammenlikning av holdningsprofilene for innvandrerstøtte hos 14-åringene og 18-åringene, gir ikke noe bilde av store forskjeller. Støtten er generelt høy for begge gruppene. 18-åringene er imidlertid mindre enig i at *innvandrere bør kunne beholde sine egne vaner og sin egen livsstil* (71% mot 62% enighet), og noe mindre enig i at *innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk* (72% mot 68% uenighet) sammenliknet med 9.-klassingene. Samtidig er de mer enig enn 9.-klassingene i at *innvandrere ikke bør forbys å delta i politisk virksomhet* (70% mot 77% enighet).

Tabell 5.13: Holdninger til innvandreres rettigheter. Forskjeller mellom skoleslag (fordeling av enig/svært enig i prosent)

Utsagn om rettigheter / muligheter		For- skjell	9. kl. gr.sk.	2. kl. vgs.	For- skjell	Allm.- fag	Yrkes- fag
H2	Barna til innvandrere bør ha de samme muligheter til utdanning som andre barn i landet.	1	87	88	15	95	80
H8	Alle land bør ta i mot flyktninger som prøver å slippe vekk fra krig eller politisk forfølgelse.	-	80	80	15	86	71
H5	Innvandrere bør ha de samme rettigheter som alle andre.	- 1	81	80	19	88	69
H3	Innvandrere som har levd i et land i flere år, bør ha rett til å stemme ved valgene.	-	74	74	19	82	63
H1	Innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk.	- 4	72	68	20	76	56
H4	Innvandrere bør kunne beholde sine egne vaner og sin egen livsstil.	- 9	71	62	11	66	55
H7	Hvis det er mange innvandrere i et land, blir det (ikke) vanskelig med samhold og fedrelandskjærighet.	- 1	47	46	22	56	34
H6	Innvandrere bør (ikke) forbys å delta i politisk virksomhet.	7	70	77	25	87	62

I tillegg til noe svakere støtte fra elevene i videregående skole på enkeltvariabler, svarer mange elever også nærmere midten av skalaen. Flere velger alternativet *enig* framfor *svært enig*. Samlet gir dette en skåre på den internasjonale samlevariabelen for innvandrerstøtte på 9.8, mens den for 9.-klassingene var 10.3. Forskjellen kan forstås på mange måter, men en mulig tolkning er at 18-åringene viser et mer differensiert og sammensatt mønster i sin innvandrerstøtte enn 14-åringene: De synes å være «strengere» i sine forventninger til innvandrere på noen områder (f.eks. språk og skikker) og mer liberale og støttende på et annet (politisk virksomhet).

Den relativt lavere støtten til at innvandrere bør kunne beholde språk og livsstil i kombinasjon med den påfallende høye enigheten i at *mange innvandrere gjør det vanskelig med samhold og fedrelandskjærighet* (H7), peker mot en interessant struktur i 18-åringenes holdninger til innvandreres rettigheter. Det kan virke som om de ser innvandreres rett til utdanning og like rettigheter, inkludert retten til politisk deltakelse, som en selvfølge – mens de mener at denne retten forutsetter beherskelse av norsk språk og norske kulturelle skikker og koder.

Allmennfag og yrkesfag

Tabell 5.13 viser ganske store forskjeller i svarene mellom elevene i allmennfaglige og yrkesfaglige studieretninger. Det store flertallet av elevene på

allmennfag støtter disse rettighetene (med et vesentlig mindre flertall for utsagnet om at *mange innvandre ikke gjør det vanskelig med samhold og fedrelandskjærlighet*). Flertallet av elevene på yrkesfag uttrykker også støtte til innvandreres rettigheter, men flertallet er til dels påfallende mindre for alle åtte utsagnenes vedkommende. Eksempelvis får utsagnet om at *innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk*, støtte av 76% av elevene på allmennfag og 56% av elevene på yrkesfag.

Det er vanskelig å bedømme om svarfordelingen vi her kan se uttrykker at elevene på allmennfag reelt er mer liberale og aksepterende overfor innvandreres rettigheter enn elevene på yrkesfag, eller om de gir mer sosialt akseptable og politisk korrekte svar. Antar vi at de ulike skårene viser til faktiske forskjeller i holdningsmessig beredskap overfor innvandrere, kan det være flere grunner til forskjellene. Nedenfor drøfter vi nærmere betydningen av kjønn og kulturell kapital (bøker hjemme, planer for videre utdanning), samt mulige utslag av skolerelaterte faktorer som ulikheter i kunnskaper og ferdigheter (kognitiv skåre), opplevelsen av et åpent klasseromsklima, elevdeltakelse på skolen og om elevene opplever å ha lært noe om demokrati på skolen.

Elevene i yrkesfaglige studieretninger kan også være i en mer utsatt posisjon overfor arbeidsmarkedet enn elevene på allmennfag. Dermed kan de oppleve en sterkere og mer direkte konkurranse om arbeid som kanskje kan disponere for mindre positive holdninger til innvandrere enn hos dem som stort sett bruker lengre tid før de trer ut i yrkeslivet. Elevene på yrkesfag skårer gjennomsnittlig 9.2 på den internasjonale skalaen for innvandrerstøtte, mens det norske gjennomsnittet for alle elever er 9.8. Litt overraskende, men muligens også i tråd med konkurransepoenget ovenfor, skiller de *minoritetsspråklige guttene* på yrkesfag seg ut på denne skalaen. Deres gjennomsnittsskåre ligger på 7.8. En tolkning av den lave skåren for de minoritetsspråklige yrkesfagelevne kunne muligens være at de på den måten uttrykker et ønske om reell integrasjon i det norske samfunnet, fordi det vil kunne styrke deres muligheter i et fremtidig arbeidsmarked. En så bevisst reflektert holdning kan forventes å være kombinert med en relativt høy kognitiv skåre. Men det er ikke tilfellet for disse elevene. Gjennomsnittet for deres kunnskapsskåre ligger på 93, dvs. under grensen for det nederste kunnskapskvartilet. Denne kombinasjonen kan gi en viss næring til forestillinger om at ureflektert tenkning overfor andre etniske minoriteter også fins blant innvandrere.

Samtidig viser materialet at det er de *minoritetsspråklige jentene i yrkesfag* og de *minoritetsspråklige guttene på allmennfag* som gir uttrykk for den klareste støtten til innvandreres rettigheter. Disse to gruppenes gjennomsnittsskåre ligger på 12.4 og 11.0! Gjennomsnittet for alle elever i Norge er 9.8, for jentene 10.2 og for guttene 9.2, jf. tabell 5.14.

Tabell 5.14: Holdning til innvandreres rettigheter, skoleslag og kjønn. Gjennomsnittsskårer.

Alle elever			Allmennfag			Yrkesfag		
I alt	Jenter	Gutter	I alt	Jenter	Gutter	I alt	Jenter	Gutter
9.8	10.2	9.2	10.2	10.4	9.9	9.2	10.0	8.2

Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar

Kjønn

Jentene uttrykker som nevnt og ikke overraskende mer støtte til innvandreres rettigheter enn guttene. På enkeltutsagn finner vi også en forskjell som til dels er betydelig. På utsagn H1: *innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk* er forskjellen 22 prosentpoeng i jentenes favør. Utsagn H7: *hvis det er mange innvandrere i et land, blir det vanskelig med samhold og fedrelandskjærighet*, viser en forskjell på 21 prosentpoeng i enighet. Det er fristende å si at «sånn er det bare»: Jenter synes på alle måter å være mer aksepterende overfor minoritetsrettigheter enn det gutter er. Forskjellen henger muligens sammen med ulikheter i omsorgsaspektet ved kjønnenes selvforståelse. Det skal selvsagt sies at også guttene gjennomgående viser støttende holdninger til innvandreres rettigheter, men selv der hvor denne støtten er meget høy, er forskjellen til jentene markert. Et eksempel på det er utsagn H2: *Barna til innvandrere bør ha de samme muligheter til utdanning som andre barn i landet*. Her er 95% av jentene og 81% av guttene enig i utsagnet.

Hjemmebakgrunn

Sosiale og kulturelle bakgrunnsfaktorer har beskjeden betydning for holdninger til innvandreres rettigheter. For 18-åringene betyr «Planer for videre utdanning» mer enn kulturell kapital målt ved antall bøker hjemme. At planer for videre utdanning synes å ha en relativt sterk effekt ($r = 0,27$) er ikke overraskende, for så vidt som utdanningsplaner og kognitiv skåre er høyt korrelert med hverandre.

Skolefaktorer og innvandrerstøtte

18-åringenes støtte til innvandreres rettigheter samvarierer positivt med en rekke bakgrunnsfaktorer som direkte og indirekte har med skoleforhold å gjøre. Det gjelder opplevelse av et «åpent klasseromsklima», opplevelse av å ha lært noe om demokrati på skolen («på skolen har jeg lært...»), «betydningen av elevdeltakelse i skolens liv» og «kognitiv skåre»: Jo høyere elevene skårer på hver av variablene, jo mer sannsynlig er det at de uttrykker støtte til innvandreres rettigheter slik de er kartlagt i Civic-undersøkelsen. Målt ved korrelasjoner,

ligger samvariasjonen mellom innvandrerstøtte og de fire skolerelaterte bakgrunnsfaktorene *hver for seg* på omtrent samme nivå ($r. = 0,23 - 0,26$) Korrelasjoner kan imidlertid skjule forskjeller i et materiale. For å illustrere det, har vi valgt ut forskjeller i elevenes skårer på de fire mest kontroversielle utsagnene om innvandreres rettigheter, og viser hvordan de fire skolefaktorene slår ut for henholdsvis det øverste og det nederste kognitive kvartil for hver bakgrunnsfaktor.

Tabell 5.15: Holdninger til innvandreres rettigheter. Høyeste og laveste kvartil for kognitiv skåre (fordeling i prosent)

		Forskjell	Enig / svært enig Høyeste kvartil	Enig / svært enig Laveste kvartil
H1	Innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk	22	78	54
H4	Innvandrere bør kunne beholde sin egne vaner og sin egen livsstil	17	70	53
H7	Hvis det er mange innvandrere i et land, blir det vanskelig med samhold og fedrelandskjærighet	- 18	31	49
H6	Innvandrere bør (<i>ikke</i>) forbys å delta i politisk virksomhet	39	94	55

Det fremgår av tabell 5.15 at det er store forskjeller mellom den fjerdedelen av elevene som gjør det best på kartleggingen av demokratikunnskaper og den fjerdedelen som gjør det svakest. Eksempelvis er 4% av elevene i det øvre kognitive kvartilet enig i at *innvandrere bør forbys å delta i politisk virksomhet*, i det nedre kvartilet er 30% enige i det. Forskjellen i *uenighet* på samme utsagn er på nesten 40 prosentpoeng. Tilsvarende forskjeller mellom kunnskapskvartilene foreligger på de øvrige utsagnene. Det ser derfor ut til å være en nær og sterk sammenheng mellom 18-åringenes kunnskaper om demokrati og deres holdninger til innvandreres rettigheter.

Det samme mønsteret finner vi for skåre på opplevelse av et åpent klasseromsklima i tabell 5.16. Elevenes opplevelse av å delta i et åpent klasseromsklima ser også ut til å være en betydningsfull prediktor for holdninger til innvandreres rettigheter – som en selvstendig bakgrunnsfaktor, ettersom kognitiv skåre og skåre for opplevelse av et åpent klasseromsklima ikke er særlig høyt korrelert med hverandre. I Civic-undersøkelsen er elevenes opplevelse av hva slags klasseromsklima undervisningen finner sted i, den viktigste indikatoren på *didaktiske* forhold i skolen. Denne faktoren blir derfor diskutert nærmere i avsnittet om skole. Men det er ikke usannsynlig at et åpent klasseromsklima, som blant annet karakteriseres ved at klassen diskuterer kontroversielle spørsmål, kan bidra til mer aksepterende holdninger hos noen elever. Sammenhengen *kan* likevel tolkes omvendt ved at elever med de mest

støttende holdningene også oppfatter klasseromsklimaet som mest åpent fordi de liker diskusjoner med en høy temperatur.

Tabell 5.16: Holdninger til innvandreres rettigheter. Høyeste og laveste kvartil for opplevelse av åpent klasseromsklima (fordeling i prosent)

		<i>Forskjell</i>	<i>Enig / svært enig Høyeste kvartil</i>	<i>Enig / svært enig Laveste kvartil</i>
H1	Innvandrere bør ha anledning til å fortsette å snakke sitt eget språk	17	76	59
H4	Innvandrere bør kunne beholde sin egne vaner og sin egen livsstil	18	71	53
H7	Hvis det er mange innvandrere i et land, blir det vanskelig med samhold og fedrelandskjærlighet	- 19	30	49
H6	Innvandrere bør (<i>ikke</i>) forbys å delta i politisk virksomhet	24	83	69

De samme tendensene finner vi i forholdet mellom de samme fire innvandrerspørsmålene og elevenes oppfatning av hva de har lært på skolen og deres oppfatning av betydningen av deltakelse i skolens liv.

Alle de fire bakgrunnsfaktorene knyttet til skole og undervisning varierer hver for seg med holdninger til innvandreres rettigheter, avhengig av om elevenes skårer ligger i øvre eller nedre fjerdedel av bakgrunnsvariabelen. Mønsteret er det samme med litt ulike utslag i prosent.

Forskjeller mellom klasser

Laveste skåre for innvandrerstøtte på *klassenivå* er 6,8 og høyeste skåre er 11,8. Gjennomsnittet for klasser ligger på 9,7. Den fjerdedelen av klassene som skårer lavest, har et gjennomsnitt på 8,9 og den fjerdedelen som skårer høyest, har et gjennomsnitt på 10,4.

For 9. klassenes vedkommende var forskjellen mellom lavtskårende og høyt skårende klasser mye mindre (10.1 vs. 10.4). Forskjellen mellom klassetrinnene kan tyde på at elevene i videregående så å si er sluppet løs fra grunnskolens formanende holdningsarbeid i form av en felles klasseånd som man er «blitt enige om» - muligens i retning av å innta mer differensierte posisjoner overfor det fargerike fellesskap enn det grunnskoleelevene ga uttrykk for.

Den positive samvariasjonen mellom innvandrerstøtte og bakgrunnsvariablene klasseromsklima, tro på skoledeltakelse og lært noe om demokrati på skolen er omkring dobbelt så høy på klassenivået som på elevnivået (henholdsvis klassenivåets $r. = 0,45$, $r. = 0,55$ og $r. = 0,47$ mot elevnivåets $r. = 0,23$, $r. = 0,26$ og $r. = 0,23$). Samvariasjonene på klassenivå kan tolkes på flere måter, men de

gir en indikasjon på at skolen som institusjon og klassen som et læringsfelleskap betyr ganske mye for elevens holdningsdannelse. Eller for å si det med en omskriving av Vygotsky: Virksomhet gjør holdninger mulig, og holdninger gjør virksomhet mulig!

Norge i forhold til andre land

Tabell 5.17: Holdninger til innvandreres rettigheter. Internasjonal skala

Land	Grunnskole		Videregående skole		8			10			12		
Chile	♦	10,4 (0,03)	♦	10,4 (0,03)									
Danmark	♦	9,6 (0,05)		10,0 (0,05)									
Estland	♦	9,7 (0,04)		9,8 (0,08)									
Kypros		10,9 (0,03)	♦	11,0 (0,07)									
Latvia	♦	9,5 (0,05)	♦	9,5 (0,08)									
Norge	♦	10,3 (0,07)		9,8 (0,09)									
Polen	♦	10,6 (0,06)	♦	10,5 (0,06)									
Portugal	♦	10,3 (0,03)	♦	10,3 (0,03)									
Russland		9,8 (0,06)		9,9 (0,06)									
Slovenia	♦	9,4 (0,05)	♦	9,2 (0,06)									
Sveits (tysk)	♦	9,4 (0,07)	♦	9,3 (0,11)									
Sverige		10,7 (0,08)		11,0									
Tsjekkia		10,0 (0,06)	♦	9,6 (0,04)									
Int.gj.snitt		10,0 (0,01)		9,9 (0,02)									

Norge: videregående skole, elever allmennfag: 10,2

( ) Standardfeil er angitt i parentes.

⊕ = Gjennomsnitt grunnskoleelever (± 2 SE).

⊕ = Gjennomsnitt videregående elever (± 2 SE).

♦ Landets gjennomsnitt er signifikant høyere enn det internasjonale gjennomsnitt.

♦ Landets gjennomsnitt er signifikant lavere enn det internasjonale gjennomsnitt.

Source: IEA Civic Education Study, Older Population of Upper Secondary Students tested in 2000.

Tabell 5.17 viser gjennomsnittsskåre for holdninger til innvandreres rettigheter for hvert land og hver elevgruppe. Internasjonalt gjennomsnitt for 18-åringene er 9.9. De norske 18-åringenes skåre (9.8) ligger så vidt under det internasjonale gjennomsnittet som er 9.9. Som tidligere kommentert, ligger den også signifikant under 14-åringenes (10.3). Det omvendte forholdet finner vi blant annet i Sverige og Danmark: der er 18-åringenes skåre markert høyere enn 14-åringenes. I forhold til våre nordiske naboer er skåren til elevene på allmennfag et bedre sammenlikningstall. Det er på 10.2, noe over de danske elevenes og ganske langt under de svenske som har 11.0.

Lavest skåre for holdninger til innvandreres rettigheter finner vi i Slovenia og Sveits (tysktalende kantonen).

Det er svært vanskelig å gi meningsfulle forklaringer på forskjellene mellom land når det gjelder støtte til innvandreres rettigheter. Når elever i to så ulike land som for eksempel Kypros og Sverige får samme gjennomsnittskåre, antyder det at holdninger inngår i ytterst komplekse relasjoner mellom individ og omgivelser. Tallenes tale legger til rette for sammenlikninger av likeartede forhold i ulike land. Samtidig refererer tallene til forhold som ikke uten videre er sammenliknbare. De observerte skårene blir derfor i en viss forstand ufølsomme overfor de stedbundne prosesser der holdningsdannelse og konstruksjon av selvforståelse foregår. En innforstått tolkning av skårene vil derfor kreve betydelig innsikt i kulturelle, politiske og økonomiske forhold i hvert enkelt land, og i de nasjonale skolesystemenes rolle i verdi- og holdningslæringen.

Hovedtrekk ved elevenes holdninger til innvandreres rettigheter

De norske 18-åringene uttrykker generelt positive holdninger til innvandreres rettigheter. Støtten blir imidlertid litt mindre når det de skal ta stilling til er politisk kontroversielt eller vanskelig.

Gjennomsnittlig er 18-åringene imidlertid mindre positive enn 14-åringene. Det kan virke som om deres holdninger er noe mer sammensatt og differensierte, blant annet ved at de i større grad enn 14-åringene synes å uttrykke forventinger om at innvandrere bør beherske norsk språk og livsstil. Selv om det er allment antatt at utdanning øker toleranse og reduserer fordommer og stereotypier overfor politiske, sosiale og moralske standpunkter (figur 5.11), kan Civic-data på dette området tyde på at antagelsen omfattes av visse unntak og forbehold. Det kan videre tenkes at den formelle demokratiopplæringen har en mindre «formanende» og ferdighetspreget karakter i videregående skole, kanskje særlig i yrkesfaglige studieretninger, enn i grunnskolen. Og det kan tenkes at elever i videregående skole også våger å erkjenne sine faktiske holdninger med mindre selvsensur enn elever i grunnskolen. Det er i tillegg sannsynlig at utdanningsnivåets betydning for toleranseprofiler først viser seg i forholdet mellom grunn- og videregående utdanning på den ene siden og høyere utdanning på den andre: det er først på det siste utdanningsnivået at vi vil finne tydelige utslag av personlig og kognitiv utvikling og av kontakt mellom grupper.

Det er til dels store forskjeller mellom elever på allmennfag og yrkesfag i holdninger til innvandreres rettigheter. Elever på yrkesfag uttrykker til dels betydelig lavere støtte til innvandreres rettigheter enn elever på allmennfag. Det samme gjelder forskjeller mellom jenter og gutter. Jentene er mer støttende enn guttene til innvandreres muligheter og rettigheter.

Både kognitiv skåre, opplevelse av et åpent klasseromsklima og elevenes tro på betydningen av elevdeltakelse i skolen har betydning for deres støtte til innvandreres rettigheter.

Norske elever i videregående skole ligger under det internasjonale gjennomsnittet for støtte til innvandreres rettigheter, mens 9. klassingene lå over. Norske elever på allmennfag i videregående har en skåre noe over danske elever, men godt under de svenske.

Holdninger til anti-demokratiske grupper

For ytterligere å hente inn kunnskap om 18-åringenes toleranse ble elevene også bedt om å ta stilling til fire utsagn om hvilke muligheter folk som tilhører anti-demokratiske grupper burde ha. Utsagn om ytringsmuligheter for anti-demokratiske grupper berører kjernepunkter i demokratisk sinnelag og demokratisk praksis, og de setter ønsket om toleranse og overbærenhet på vanskelige prøver.

Hovedresultater

- De norske 18-åringene er litt nølende til å støtte anti-demokratiske gruppers ytringsrett. Mange elever tar ikke stilling.
- Elever i yrkesfaglige studieretninger er mer restriktive overfor anti-demokratiske grupper enn elever på allmennfag.
- Den bakgrunnsfaktor som betyr mest for elevenes støtte til anti-demokratiske grupper er kognitiv skåre.

For å kartlegge elevenes holdninger til anti-demokratiske grupper, ble de bedt om å ta stilling til fire utsagn og markere enighet på en firedelt skala (*svært uenig*, *uenig*, *enig* og *svært enig*) eller ved å svare *vet ikke*. Tabell 5.18 viser de norske elevenes svar.

Tabell 5.18: Holdninger til antidemokratiske grupper (fordeling i prosent)

Utsagn om muligheter/rettigheter		<i>Uenig / svært uenig</i>	<i>Enig/ svært enig</i>	<i>Vet ikke</i>
G 3	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet bør ikke få lede TV-programmer der de presenterer sitt syn.	49	35	16
G10	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få stille til valg.	63	23	14
G14	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få legge fram sitt syn offentlig.	71	13	16
G7	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få gjennomføre fredelige demonstrasjoner eller møter.	69	15	16

Bildet av elevenes holdninger til anti-demokratiske gruppers ytringsrett, slik det kommer til uttrykk i tabell 5.18, er mindre «positivt» enn det som gjaldt for støtte til innvandrere. Det betyr at elevene er noe mer tilbakeholdende til å støtte til anti-demokratiske ytringer. Denne tilbøyeligheten kan kanskje ses i forhold til toleranseavgrensningen som foretas på side 10 i læreplanens generelle del:

Toleranse er ikke det samme som holdningsløshet og likegyldighet...

Den uttrykker dessuten muligens en sunn kritisk sans overfor demokratiets motstandere. Men de store *vet ikke*-andelene kan også tyde på at dette er ytterst kompliserte utsagn å ta stilling til, og at elevenes holdningsprofil derfor mer er et uttrykk for usikkerhet om hva som bør veie tyngst, enn for kritikk. Generelt gir data av den typen vi opererer med her, lite *direkte* innblikk i det meningsuniverset de tar sikte på å beskrive, eller i den livsverdenen som svarene er en del av. Det kan derfor godt være at elevene som tar stilling til disse utsagnene, svarer som de gjør fordi de mener at støtte til selve demokratiet er viktigere enn støtte til ytringsfriheten, og at det derfor ligger helt logiske overveielser i holdningsprofilen som svarene uttrykker.

Svarene varierer fra at 15% er *enig* eller *svært enig* i at anti-demokratiske grupper ikke bør få gjennomføre fredelige demonstrasjoner eller møter, til at hele 35 % er *enig* eller *svært enig* i at anti-demokrater ikke bør få lede tv-programmer der de presenterer sitt syn.

Sammenlikning mellom skoleslag

Tabell 5.19: Holdninger til antidemokratiske grupperetter. Forskjell mellom skoleslag (fordeling av enig/svært enig i prosent)

Utsagn om rettigheter / muligheter		For- skjell	9. kl. gr.sk.	2.kl. vgs.	For- skjell	Allm.- fag	Yrkes- fag
G3	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet bør ikke få lede TV-programmer der de presenterer sitt syn.	-	35	35	6	34	40
G10	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få stille til valg.	4	27	23	9	21	30
G14	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få legge fram sitt syn offentlig.	6	19	13	10	9	19
G7	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få gjennomføre fredelige demonstrasjoner eller møter.	3	18	15	5	14	19

Fordelingen i tabell 5.19 antyder at 18-åringene er litt mindre restriktive overfor anti-demokraters ytringsrett enn 14-åringene var. Både andelen som ikke tar

standpunkt, og andelen som er *enig* i utsagnene, synker. Dette kommer mest tydelig til uttrykk i forhold til utsagnet om at *medlemmer av grupper som er mot demokratiet, ikke bør få legge fram sitt syn offentlig*. 19% av 14-åringene var enige i det mot 13% av 18-åringene. Dette kan kanskje tyde på at 18-åringene, på dette punktet, har et mer forpliktende standpunkt i forhold til ytringsfriheten som en grunnleggende demokratisk rett, enn det 14-åringene hadde. Om forandringene er forankret i skole- og utdanningsforhold eller i allmenn personlighetsutvikling og kognitiv utvikling, er det ikke lett å si noe om med utgangspunkt i disse dataene. Men hvis vi regner med at kunnskaper om demokratiet har en viss sammenheng med elevenes utdanningsnivå, er det ikke helt urimelig å regne med at 18-åringenes noe mindre «autoritære» holdninger på dette holdningsområdet også er knyttet til betydningen av skole og undervisning.

Tabell 5.19 viser at elever på yrkesfag er *mer enig* i at det bør legges restriksjoner på anti-demokratiske gruppers ytringsfrihet enn det elever på allmennfag er. På de fire utsagnene i tabellen varierer forskjellen fra 5 til 10 prosentpoeng, og er altså ikke påfallende stor: To av ti allmennfagelever er enige i *at medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få stille til valg* – tre av ti yrkesfagelever sier det samme. Samtidig svarer yrkesfagelevne *vet ikke* hyppigere enn allmennfagelevne. Det er i og for seg ikke overraskende. Yrkesfagelevne skårer gjennomsnittlig lavere på kunnskaper om demokratiet enn allmennfagelevne, og spørsmål om ytringsrett for dem som er mot demokratiet, berører som nevnt svært vanskelige demokratiske prinsipper. Det viser seg da også at kognitiv skåre er den bakgrunnsfaktoren som samvarierer sterkest med holdningen til anti-demokratiske grupper.

Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar

Guttene er gjennomgående *mer enig* i innskrenkninger i anti-demokratiske gruppers ytringsrett enn det jentene er. Forskjellen i enighet ser hovedsakelig ut til å skyldes at guttene svarer *vet ikke* mye sjeldnere enn jentene. Jentene kan sies å være mer nølende og tilbakeholdne overfor disse vanskelige spørsmålene og «løser» i noen grad problemet med å velge *vet ikke* som standpunkt.

Samler vi svarene fra elevene på en skala fra én til fire med 2,5 som nøytralt midtpunkt, skårer jentene 2,4 og guttene 2,5. Disse skårene antyder at verken guttene eller jentene har særlig sterke oppfatninger om anti-demokratiske gruppers ytringsrett.

De to bakgrunnsfaktorene «antall bøker hjemme» og «plan for videre utdanning» samvarierer svakt positivt med støtte til anti-demokratiske grupper. Men verken som enkeltfaktorer eller sett i samspill med de fire skolefaktorene

har de en betydning som tilnærmevis ligger på samme nivå som kognitiv skåre.

Tabell 5.20: Holdninger til antidemokratiske grupper. Høyeste og laveste kvartil for kognitiv skåre (fordeling i prosent)

		<i>Forskjell</i>	<i>Uenig / svært uenig Høyeste kvartil</i>	<i>Uenig / svært uenig Laveste kvartil</i>
G3	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet bør ikke få lede TV-programmer der de presenterer sitt syn.	21	61	40
G10	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få stille til valg.	26	73	47
G14	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få legge fram sitt syn offentlig.	36	87	51
G7	Medlemmer av grupper som er mot demokratiet, bør ikke få gjennomføre fredelige demonstrasjoner eller møter.	39	86	47

Det er grunn til å merke seg at nesten alle elevene i det øvre kvartilet for kognitiv skåre tar standpunkt til utsagnene, mens det er en svært stor andel av elevene i det nedre kvartilet som ikke tar standpunkt til utsagnene. *Vet ikke*-svarene for denne gruppen varierer mellom 25 og 32 %. Fraværet av *vet ikke*-svar i det øvre kognitive kvartilet fører til at disse elevene mye oftere tar standpunkt *mot* utsagnene. De som gjør det best på testen av demokratikunnskaper, tar altså oftere standpunkt, og de er mer tilbøyelige til å støtte anti-demokratiske gruppers yringsrett enn elevene som gjør det svakest.

I avsnittet om støtte til innvandreres rettigheter presenterte vi tilsvarende data for øvre og nedre kvartil for de øvrige skolefaktorene «åpent klasseromsklima», «på skolen har jeg lært...» og «skoledeltakelse». Analyse av forholdet mellom «åpent klasseromsklima» og støtte til anti-demokratiske grupper gir ikke tilsvarende sterke utslag som for kognitiv skåre. Samvariasjonen mellom disse to variablene er tilnærmet lik null ($r = 0,03$). Derimot har variablene «på skolen har jeg lært» og «skoledeltakelse» en viss betydning for holdninger til antidemokratiske grupper, noe som igjen gir visse indikasjoner på undervisningens og skolens rolle for holdningsutvikling. Målt som korrelasjoner, samvarierer de to faktorene med støtte til anti-demokratiske grupper med gjennomsnittlig $r = 0,25$.

Hovedtrekk ved holdninger til antidemokratiske grupper

Norske 18-åringer er litt nølende til å støtte anti-demokratiske grupper yringsrett. Men de er litt mindre restriktive enn det 14-åringene var. Elevene på yrkesfaglige studieretninger er også mer restriktive overfor anti-demokratiske grupper enn elevene på allmennfag er.

I innledningen til avsnittet om elevenes holdninger til anti-demokratiske grupper, sa vi at dette holdningsområdet kanskje er det som klarest retter søkelyset mot toleranse-aspektet ved de holdninger undersøkelsen behandler. Hvis vi oppfatter toleranse som en form for *overbærenhet med det man liker minst*, er norske 18-åringer relativt tolerante overfor demokratiets motstandere. Men de er mer nølende med sin støtte til denne gruppen enn de er til innvandreres (og kvinners) rettigheter. Hvordan demokratiet skal forhold seg til dem som vil demokratiet til livs, er et vanskelig spørsmål som aktiverer dyptliggende sinnelagsdemokratiske motiver hos forsvarere av demokratiet. Derfor er det ikke overraskende at mange elever ikke tar stilling i slike spørsmål. Dette gjelder særlig jentene.

Kunnskaper om demokratiet (kognitiv skåre) ser ut til å være den bakgrunnsfaktor som samvarierer mest tydelig med støtte til anti-demokratiske grupper. Med en viss rett kan det derfor sies at jo mer elevene kan om demokrati og demokratiske prosesser, jo mer vil de uttrykke støtte til anti-demokratiske gruppers ytringsrett. Det kan derfor virke som om slike elever har et forholdsvis bevisst forhold til beskyttelse av mindretallsrettigheter – uansett hvor uenig de er i dem – som et demokratisk hovedprinsipp.

Holdninger til kvinners rettigheter

Holdninger til kvinners politiske, sosiale og økonomiske rettigheter fanger opp viktige trekk ved elevenes orientering mot kvinners og menns like muligheter til utfoldelse i samfunnslivet. Læreplanverket understreker sterkt skolens arbeid for likestilling på dette området – både innholdsmessig og i forhold til virksomheten i klasserommet. Realisering av likestilling som politisk program har så å si funnet et av sine viktigste nedslagsfelt i læreplaner og skolehverdag. Her representerer skolen en solid bro mellom uttrykte samfunnsverdier og utvikling av elevenes demokratiske sinnelag.

Hovedresultater

- Norske elever er sterkt likestillingsorienterte. Det gjelder både jentene og guttene.
- Elevene på allmennfag uttrykker noe sterkere støtte til kvinners rettigheter enn elevene på yrkesfag, men skårene er høye i begge skoleslag.
- Jentene på allmennfag er mest støttende overfor kvinners rettigheter, guttene på yrkesfag minst.
- 18-åringene er enda mer støttende overfor kvinners rettigheter enn det 14-åringene var

- Bakgrunnsfaktorene gir små utslag overfor støtte til kvinners rettigheter
- Internasjonalt befinner de norske elevene seg i en liten gruppe av land som gir svært sterk støtte til kvinner rettigheter.

For å kartlegge elevenes holdninger til kvinners rettigheter, ble de bedt om å ta stilling til seks utsagn og markere enighet på en firedelt skala (svært uenig, uenig, enig og svært enig eller ved å svare vet ikke) . Tabell 5.21 viser de norske elevenes svar. Utsagn G6, G9 og G 13 er snudd. Det vil si at nektingen *ikke* er satt i parentes for å gi utsagnet samme retning som de øvrige.

Tabell 5.21: Holdninger til kvinners rettigheter rangert etter fallende enighet (fordeling i prosent)

Utsagn om muligheter/rettigheter		Uenig / svært uenig	Enig / svært enig	Vet ikke
G1	Kvinner bør stille til valg og delta i politikken på lik linje med menn.	4	94	2
G4	Kvinner bør på alle måter ha de samme rettigheter som menn.	5	93	2
G6	Kvinner bør (<i>ikke</i>) holde seg borte fra politikk.	5	93	2
G11	Menn og kvinner bør lønnes likt når de har samme slags arbeid.	5	93	2
G9	Når det er lite arbeid, bør (<i>ikke</i>) menn få arbeid før kvinner.	9	87	4
G13	Menn er (<i>ikke</i>) bedre kvalifisert enn kvinner til å være politiske ledere.	12	82	6

Det fremgår av tabell 5.21 at elevene i videregående skole er nesten unisont støttende overfor kvinners rettigheter. Mer enn ni av ti elever slutter seg til likestilling på de fire første utsagnene. På de to siste utsagnene om at *menn ikke er bedre kvalifisert til å være politiske ledere*, og at *menn ikke bør få arbeid før kvinner når det er lite arbeid*, er det omtrent 10% som er uenige. Dermed fremstår de norske elevene som «verdensmestere» i likestilling (sammen med de danske, svenske og sveitsiske). På bakgrunn av 18-åringenes likestillingsorientering i dag, kan det nesten se ut som om likestilling mellom kvinner og menn ikke blir et politisk stridsspørsmål i framtiden. Men forholdet mellom uttrykt holdning og aktiv handling er ikke uten disharmoni og forstyrrelser. I praksis ser det stadig ut til å finnes mekanismer som hindrer full realisering av kvinnekARRIERER i politikk og arbeidsliv. Om holdningene til likestilling blant *dagens unge* vil bidra til å endre dette, gjenstår å se.

Sammenlikning av skoleslag

Tabell 5.22: Holdninger til kvinners rettigheter. Forskjeller mellom skoleslag (fordeling av enig/svært enig i prosent)

Utsagn om rettigheter / muligheter		For- skjell	9. kl. gr.sk.	2.kl. vgs.	For- skjell	Allm.- fag	Yrkes- fag
G1	Kvinner bør stille til valg og delta i politikken på lik linje med menn.	4	90	94	5	96	91
G4	Kvinner bør på alle måter ha de samme rettigheter som menn.	2	91	93	4	95	91
G6	Kvinner bør (ikke)holde seg borte fra politikk.	4	89	93	7	96	89
G11	Menn og kvinner bør lønnes likt når de har samme slags arbeid.	4	89	93	7	96	89
G9	Menn er (ikke)bedre kvalifisert enn kvinner til å være politiske ledere.	6	76	82	11	87	76
G13	Når det er lite arbeid, bør (ikke) menn få arbeid før kvinner.	8	79	87	11	91	80

Tabell 5.22 viser en liten, men tydelig økning i støtten til kvinners rettigheter fra 9. klasse til 2. klasse i videregående skole. Likestillingsorienteringen synes derfor å være enda mer befestet for elever i videregående skole enn den var for 9. klassingene, selv om de to utsagnene om kvinner som politiske ledere og prioritering av arbeid til menn får noe lavere tilslutning også fra elevene i videregående.

Tabell 5.22 viser videre at elevene på allmennfag og på yrkesfag ligger på omtrent sammen nivå i støtte til kvinners rettigheter hva gjelder de fire første utsagnene. På de to siste utsagnene er forskjellen noe større, 11 prosentpoeng. Det siste utsagnet, *når det er lite arbeid, bør (ikke) menn få arbeid før kvinner*, får tilslutning fra 91% av elevene på allmennfag og 80% på yrkesfag. I begge skoleslag er ca. 85% av dem som er uenig i dette gutter. De gjør det også litt dårligere på den kognitive testen enn gjennomsnittet for guttene i skoleslaget. Men det er grunn til å understreke den sterke likestillingsorienteringen både hos allmennfag- og yrkesfagelevne.

Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar

Tabell 5.23 viser at både jentene og guttene er sterkt likestillingsorienterte, i jentenes klare favør. På alle utsagnene slutter nesten 100% av jentene opp om støtte til kvinners rettigheter. Og selv om guttenes skårer også er høye, finner vi en ganske markert forskjell i støtte for de to siste utsagnenes vedkommende.

Som antydnet tidligere, er disse utsagnene konkretiseringer som setter allmenne likestillingsholdninger på en mer utfordrende prøve, og like under 20% av

guttene er altså enig i at menn er bedre politiske ledere enn kvinner, og at menn bør få arbeid før kvinner hvis det er lite arbeid. Om akkurat dette er et uttrykk for reaksjon mot likestilling eller for en uttryddelig kjønnsrolleforankret selvforståelse, er ikke lett å si. Og igjen: Mellom sju og åtte av ti gutter er faktisk *uenig* i utsagnene. På de to siste utsagnene i tabellen kan vi se at en større andel gutter enn jenter svarer *vet ikke*. Det er de eneste utsagnene i undersøkelsen hvor det skjer. Ellers er regelen at flere jenter enn gutter svarer *vet ikke*.

Tabell 5.23: Holdninger til kvinners rettigheter etter kjønn (fordeling i prosent)

Utsagn om rettigheter / muligheter		Jenter			Gutter		
		Svært uenig/ uenig	Enig/ svært enig	Vet ikke	Svært uenig/ uenig	Enig/ svært enig	Vet ikke
G1	Kvinner bør stille til valg og delta i politikken på lik linje med menn.	2	97	1	7	90	3
G4	Kvinner bør på alle måter ha de samme rettigheter som menn.	2	97	1	8	89	3
G6	Kvinner bør holde seg borte fra politikk.	97	2	1	88	9	3
G11	Menn og kvinner bør lønnes likt når de har samme slags arbeid.	2	97	1	8	89	3
G9	Menn er bedre kvalifisert enn kvinner til å være politiske ledere.	92	5	3	72	19	9
G13	Når det er lite arbeid, bør menn få arbeid før kvinner.	95	3	2	78	16	6

Planer for videre utdanning henger positivt, men ikke sterkt, sammen med støtte til kvinners rettigheter, mens antall bøker hjemme synes å ha liten betydning. Igjen: støtten er høy i alle elevgrupper.

De fire bakgrunnsfaktorene «kognitiv skåre», skåre for «åpent klasseroms-klima», for «på skolen har jeg lært» og for «elevdeltakelse på skolen» samvarierer alle positivt med støtte til kvinners rettigheter. Men utslagene av dem er relativt små fordi «alle» elevene slutter opp om slik støtte. Sett i forhold til høyeste og laveste kvartil for hver av bakgrunnsfaktorene, finner vi likevel forskjeller i gjennomsnittsskåre for støtte til kvinner rettigheter. I høyeste kvartil for kognitiv skåre er støtten til kvinners rettigheter 11.7 på den internasjonale skalaen, mens den er 10.4 for elevene i laveste kognitive kvartil. Tallene for de tre andre bakgrunnsfaktorene er tilsvarende.

Det er klare likheter ved elevenes holdninger til kvinner og innvandrere: En flink elev som deltar i skolens liv, som har en opplevelse av et åpent klasseromsklima, og som fornemmer å ha lært noe om demokrati på skolen, vil også gi sterkest støtte til kvinners og innvandreres rettigheter (mens

bakgrunnsfaktorene slår mindre tydelig ut for støtte til anti-demokratiske grupper.)

Forskjeller på klassenivå

På klassenivå er det sterk samvariasjonen mellom bakgrunnsvariablene og støtte til kvinners rettigheter. Eksempler: kognitiv skåre $r = 0,52$, klasseromsklima $r = 0,42$, skoledeltakelse $r = 0,54$ og på skolen har jeg lært $r = 0,52$.

Samvariasjoner på dette nivået antyder igjen at klassen og *klassemospillet* har positiv betydning for elevenes holdninger til kvinners rettigheter. Kanskje dreier dette spillet seg først og fremst om diskusjoner og innlevelse i argumenter som drivkrefter for holdningsdannelsen, og at vi her står overfor et praktisk eksempel på «diskursenes» rolle i utviklingen av unge menneskers holdninger (Habermas op cit).

Norge i forhold til andre land

Tabell 5.24: Støtte til kvinners rettigheter. Internasjonal skala

Land	Grunnskole	Videregående skole	8	10	12
Chile	♦ 9,8 (0,05)	10,3 (0,05)		○●	
Danmark	• 10,9 (0,05)	• 11,7 (0,04)			○●
Estland	♦ 9,4 (0,04)	♦ 9,6 (0,04)		○●	
Israel	i.d. i.d.	10,3 (0,06)			○●
Kypros	• 10,3 (0,04)	10,6 (0,09)		○●	
Latvia	♦ 9,1 (0,05)	♦ 9,5 (0,08)		○●	
Norge	• 10,9 (0,04)	• 11,1 (0,09)			○●
Polen	10,1 (0,07)	10,4 (0,06)		○●	
Portugal	10,1 (0,05)	• 10,9 (0,05)		○●	
Russland	♦ 9,2 (0,04)	♦ 9,4 (0,05)		○●	
Slovenia	♦ 9,9 (0,04)	10,2 (0,09)		○●	
Sveits (tysk)	• 10,5 (0,07)	• 11,2 (0,11)		○●	
Sverige	10,4 (0,06)	11,5		○●	
Tsjekkia	9,9 (0,05)	♦ 10,2 (0,05)		○●	
Int.gj.snitt	10,1 (0,01)	10,4 (0,02)		○●	

Norge: videregående skole, elever allmennfag: 11,4

( ) Standardfeil er angitt i parentes.

i.d.: Ikke deltatt

○● = Gjennomsnitt grunnskoleelever (± 2 SE).

○● = Gjennomsnitt videregående elever (± 2 SE).

• Landets gjennomsnitt er signifikant høyere enn det internasjonale gjennomsnitt.

♦ Landets gjennomsnitt er signifikant lavere enn det internasjonale gjennomsnitt.

Source: IEA Civic Education Study, Older Population of Upper Secondary Students tested in 2000.

Tabell 5.24 viser de internasjonale skårene for. Den bekrefter og forsterker tendensen fra undersøkelsen av 14-åringene. De norske elevene ligger i

verdenstoppen sammen med elever i Danmark, Sverige og Sveits. De danske elevene skårer 11.7, mens de norske allmennfagelevne får en skåre på 11.4. Lavest støtte til kvinners rettigheter finner vi i de baltiske land og i Russland, mens elever i et land uten lange demokratiske tradisjoner som Chile skårer relativt høyt på denne variabelen.

Hovedtrekk ved støtte til kvinners rettigheter

Norske elever er sterkt likestillingsorienterte. På de fleste utsagn svarer 9 av ti elever at de er enig i utsagn som tilkjenner kvinnene de samme rettigheter som menn.

De norske 18-åringene er enda mer likestillingsorienterte enn 14-åringene var. Selv om jentene skårer høyere enn guttene, ligger også guttenes skårer svært høyt.

Elevene i allmennfag uttrykker sterkere støtte til kvinners rettigheter enn elever på yrkesfag, men generelt viser alle elevgrupper høye gjennomsnittsskårer.

Klassen som enhet ser ut til å bety mye for dette holdningsområdet: det foreligger en sterk samvariasjon mellom bakgrunnsfaktorer knyttet til skole og støtte på klassenivå.

Kognitiv skåre, oppfatningen av et åpent klasseromsklima, betydningen av elevdeltakelse og oppfatningen av hva elevene har lært har en beskjeden betydning for støtten til kvinners rettigheter.

Internasjonalt ligger de norske elevene, og særlig allmennfagelevne, helt i verdenstoppen. Sammen med de danske og de svenske elevene er støtten til utsagnene om likestilling svært sterke.

Holdninger til myndighetene

Elevenes holdninger til myndighetene er kartlagt som *tillit til* politiske institusjoner, rettsvesen, skole og til nyhetsformidling. Tillit kan oppfattes som en forutsetning for at befolkningen i et land vil anerkjenne de politiske og samfunnsmessige institusjonenes maktutøvelse. På den måten er en viss tillit til myndighetene et vilkår for et regimes legitimitet. I et demokrati er det likevel ufravikelig at velgernes tillit til myndigheter og politikere ikke blir så forbeholdsløs at den hindrer evnen til regimekritikk. For mye tillit kan medføre interesseløshet og likegyldighet og ukritisk aksept av politiske beslutninger og forvaltningsvedtak.

Hovedresultater

- Elevene har en relativt sterk tillit til myndighetene.
- Nyhetssendinger i fjernsyn får sterkest tillit, mens avisene får noe lavere tillit.
- Bare tre av ti elever har tillit til de politiske partiene.
- Åtte av ti elever stoler på FN.
- Elever i videregående skole uttrykker noe mindre tillit til politiske institusjoner og mer tillit til nyhetsformidlingen i mediene sammenliknet med elever i 9. klasse.
- Elever på yrkesfag uttrykker noe lavere tillit til myndighetene enn elever på allmennfag.
- Elvenes oppfatning av å ha lært noe om demokrati i undervisningen betyr mest for deres tillit til myndighetene.
- Danske, sveitsiske og norske elever ligger høyest på den internasjonale skalaen for tillit til myndighetene.

For å kartlegge 18-åringenes *tillit til de som bestemmer*, ble elevene bedt om å gi uttrykk for hvor ofte de syntes de kunne stole på hver av de 12 institusjonene som var listet opp. Formuleringen *stole på* brukes her som en indikator på tillit. Svaralternativene var *aldri, bare noen ganger, som oftest* og *alltid* samt *vet ikke*. Seks av variablene er brukt som grunnlag for den internasjonale samlevariabelen «Tillit til myndighetene». Det er D1 – D4, D8 og D11. Tabell 5.27 viser svarfordelingen på *alle* spørsmålene om tillit.

Med et par unntak har 18-åringene relativt høy tillit til myndighetene i Norge. Omkring 70% av elevene stoler på *politiet, rettsvesenet, Stortinget, skolen* og *nyhetsformidlingen i radio og tv*. *Regjeringen* synes å nyte noe lavere tillit; 60% stoler på den. Nesten 80% av elevene gir uttrykk for tillit til FN. Dette kan virke som en overraskende høy andel, men henger kanskje sammen med en positiv vurdering av verdensorganisasjonens fredsskapende virksomhet de senere årene og Norges rolle i dem. Minst tillit rettes til *kommunestyrene* og *de politiske partiene*. Når det gjelder partiene, står vi også her overfor det at utsagn som inneholder ordet «politikk» synes å støte elevene vekk fra oppslutning og positive vurderinger. Det gjelder for flere kunnskaps- og holdningsområder i Civic-studien der ordet politikk eller politiker forekommer. I forbindelse med Skolevalgundersøkelsen i 1999 og 2001, stilte NSDstat følgende spørsmål til elever i videregående skole: «Hvor stor tillit har du til politikere?» I 1999 svarte 22% at de hadde meget stor eller ganske stor tillit. I 2001 var andelen sunket til

17% (NSD-stat 2001). I begge tilfeller var andelen som svarte at de hadde meget stor tillit bare i overkant av 1%. Selv om spørsmålsformuleringen og svaralternativene er annerledes enn i Civic-undersøkelsen, kan tallene fra NSD-stat bekrefte tendensen til lav tillit til fenomener som direkte benevnes som «politiske».

Tabell 5.25: Tillit til myndigheter, institusjoner og medier. Rangert etter fallende tillit (fordeling i prosent)

		Aldri / noen ganger	Som oftest / alltid	Vet ikke
D9	FN	10	79	11
D4	Politiet	25	73	3
D5	Nyhetsssendingene i TV	25	73	2
D11	Stortinget	25	68	7
D1	Den norske regjering	32	61	7
D6	Nyhetsssendingene i radio	24	72	4
D3	Rettsvesenet	23	69	8
D10	Skolen	28	69	3
D12	Folk som bor i Norge	29	64	7
D2	Kommunestyret der du bor	38	50	12
D7	Nyheter i avisene	33	64	3
D8	De politiske partiene	68	27	5

Om dette henger sammen med den mye omtalte «politikerforakt», er forankret i fremmedhet overfor politikk eller skyldes likegyldighet overfor politikk, er ikke enkelt å avgjøre. Men kombinasjonen av relativt høy tillit til myndigheter og permanente politiske institusjoner som FN, Stortinget og regjeringen, og relativt lav direkte interesse for politikk (37%) er særegen for Norge og Norden.

Bare 50% av elevene uttrykker tillit til kommunestyret der de bor – kanskje et tegn på at kommunestyret for mange er en anonym institusjon som utøver sin virksomhet i skyggen av de rikspolitiske organer og all oppmerksomheten mediene retter mot dem. Eller det kan være at elevene lettere utvikler et kritisk forhold til beslutninger som angår lokalsamfunnet.

Sammenlikning mellom skoleslag

I tabell 5.26 er nyhetsssendingene i tv, folk som bor i Norge, kommunestyret og nyheter i avisene utelatt på grunn av små forskjeller i prosentfordelingen.

Sammenliknet med 9. klassingene, viser elevene i 2. klasse i videregående skole noe lavere tillit til politiet, regjeringen, kommunestyret og de politiske partiene – og høyere til rettsvesenet, nyhetsformidlingen og skolen. Den relativt lavere

tilliten til de politiske institusjonene kan kanskje tolkes dithen at 18-åringene er noe mer kritiske til eller mer «kyniske» overfor det politiske liv, basert på at de oftere diskuterer det som skjer i norsk og internasjonal politikk med sine jevnaldrende enn det 14-åringene gjorde (se kapittel 6 «Interesse og engasjement»). Diskusjoner utvikler kunnskaper, oppfatninger og holdninger, med virkninger som ikke nødvendigvis går i én retning.

Tabell 5.26: Tillit til myndigheter. Forskjeller mellom skoleslag. (fordeling av som oftest/alltid i prosent)

		<i>For- skjell</i>	<i>9.kl. gr.sk.</i>	<i>2.kl. vgs.</i>	<i>For- skjell</i>	<i>Allm.- fag</i>	<i>Yrkes- fag</i>
D4	Politiet	-7	80	73	16	79	63
D9	FN	2	77	79	10	84	74
D11	Stortinget	-	68	68	12	73	61
D1	Den norske regjering	-5	66	61	16	69	53
D6	Nyhetssendingene i radio	7	65	72	15	74	69
D3	Rettsvesenet	5	64	69	17	77	60
D10	Skolen	10	59	69	12	73	61
D8	De politiske partiene	-10	37	27	-	27	27

18-åringene uttrykker samtidig at de stoler noe mer på nyhetsformidling i tv, radio og aviser enn 14-åringene. 18-åringene viser en litt høyere mediebruk enn 14-åringene, en bruk som kanskje påvirker deres tillit til nyhetsformidlingen, men i dette tilfellet altså ikke i kritisk eller mer avvisende retning.

Allmennfag og yrkesfag

Det viser seg å være ganske store forskjeller i tillitsprofil mellom allmennfag- og yrkesfagelevne. På de sju første områdene i tabell 5.28 varierer forskjellen mellom 12 og 17 prosentpoeng i allmennfagelevnes favør. Det er mulig at ulikheter i skoleslagenes innhold kan slå såpass sterkt ut som det gjør her: I allmennfaglig studieretning får samfunnsspørsmål mer omfattende behandling ved at mange fag retter oppmerksomhet mot politikk og demokrati fra ulike perspektiver, hvilket kan tenkes å påvirke elevene i mer empatisk retning overfor de institusjoner som omfattes av undervisningen. En slik tolkning støttes av at elevenes opplevelse av å ha lært noe om demokrati på skolen er den bakgrunnsvariabelen som ser ut til å ha sterkest positiv samvariasjon med tillit.

Elever i allmennfag stoler mer på disiplineringsinstitusjonene *skole*, *politi* og *rettsvesen* enn elever på yrkesfag. Det er mulig at elevene på allmennfag opplever noe sterkere «systemnærhet» og systemidentifikasjon gjennom sosial bakgrunn. Eksempelvis er andelen fedre som har universitetsutdanning 45% for

elever i allmennfag og 18% for elever på yrkesfag. Denne egenskapen kan slå ut i at allmennfagelevne stoler mer på både skolen, politiet og rettsvesenet.

Det er derimot – kanskje overraskende – ingen forskjell mellom gruppene hva gjelder tillit til politiske partier. Men igjen står vi overfor det fenomen at elevene synes å reagere med nesten betingede reflekser overfor ord som «politisk» og «politikk».

Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar

Det er ikke store eller påfallende kjønnsforskjeller i 18-åringenes tillit til myndighetene. Jentene skårer litt høyere enn guttene på tillit til politiet, skolen og deler av nyhetsformidlingen, mens det omvendte er tilfellet for tillit til FN, regjeringen, rettsvesenet og de politiske partiene. Det er mulig at den siste forskjellen er en avbildning av at guttene gir uttrykk for sterkere interesse for politikk enn jentene: 31% av jentene er *enig* eller *svært enig* i utsagnet *jeg er interessert i politikk*, 43% av guttene. Jentene svarer gjennomgående noe oftere *vet ikke* når det gjelder tillit til myndighetene.

Bakgrunnsfaktorene «bøker hjemme» og «planer for videre utdanning» har liten betydning for elevenes tillit til myndighetene.

Skolefaktorer

Bakgrunnsfaktorene «skoledeltakelse», «åpent klasseromsklima» og «på skolen har jeg lært...» samvarierer alle positivt med tillit til myndighetene. I avsnittet om allmennfag og yrkesfag nevnte vi at den viktigste av disse tre variablene er elevenes opplevelse av å ha lært noe om demokrati på skolen. Denne bakgrunnsfaktoren virker sterkest også når den ses i sammenheng med de øvrige skolefaktorene. Vi minner om at denne variabelen er satt sammen av sju utsagn som stikkordsmessig dreier seg om å forstå andres oppfatninger, samarbeid, problemløsning i samfunnet, fedrelandskjærighet og lojalitet, beskyttelse av miljøet, interesse for det som skjer i andre land og betydningen av å stemme ved valgene. «Kognitiv skåre» har mindre eller ingen positiv sammenheng med tillit. Dette kan fortone seg som underlig. Det er jo nærliggende å tenke seg at det å ha lært noe om demokrati på skolen nærmest er identisk med å ha gode kunnskaper om demokratiet. Men skalaen for kognitiv skåre og for å ha lært om demokrati på skolen – slik de er utformet i studien – måler antakelig helt forskjellige egenskaper ved elevenes demokratiske kompetanse. Korrelasjonen mellom skalaene er da også omtrent 0.

Tabell 5.27 viser hvordan høy og lav skåre for variabelen «på skolen har jeg lært» slår ut på tillit til myndighetene.

Tabell 5.27: Tillit til myndighetene. Høyeste og laveste kvartil for "På skolen har jeg lært..." rangert etter fallende forskjell. Fordeling i prosent.

		<i>Forskjell</i>	<i>Som oftest / alltid Høyeste kvartil</i>	<i>Som oftest / alltid Laveste kvartil</i>
D10	Skolen	26	80	54
D2	Kommunestyret der du bor	23	62	39
D1	Den norske regjering	22	71	49
D3	Rettsvesenet	21	79	58
D4	Politiet	20	82	62
D12	Folk som bor i Norge	17	71	54
D9	FN	15	85	70
D11	Stortinget	15	76	61
D8	De politiske partiene	15	35	20
D7	Nyheter i avisene	9	69	60
D6	Nyhetssendingene i radio	7	75	68
D5	Nyhetssendingene i TV	6	75	69

Tabell 5.27 viser at forskjellene mellom de to kvartilene på variabelen «På skolen har jeg lært...» er størst for tilliten til de politiske institusjonene, skolen og politiet og minst for tilliten til mediernes nyhetsformidling. Selv om det stort sett også er et flertall blant elevene i det laveste kvartilet som har tillit til myndighetene, er forskjellene slående. Det kan altså se ut som om institusjonenes legitimitet i 18-åringenes bevissthet får en viss næring fra bestemte elementer i undervisningens innhold, og at det er en viktig oppgave for skolen å utforme dette innholdet på troverdige og tillitsvekkende måter.

Nå kan det kanskje spørres om elevene i det høyeste kvartilet har «for mye rent mel i posen». Kan det tenkes at dette er elever som er *for* tilpasningsorienterte – på bekostning av en sunt kritisk fantasi og skepsis overfor myndighetene? Det er ikke noe i datamaterialet som tyder på det. Denne elevgruppen har ganske gjennomsnittlige eller litt høyere skårer på en rekke andre variabler i studien. Det gjelder for eksempel for støtte til kvinner og innvandrere og for både representativt og deltakerorientert samfunnsborgerskap. Gruppens gjennomsnittsskåre for støtte til anti-demokratiske grupper ligger litt under gjennomsnittet for alle elevene. Eksempelvis slår ikke det å ha «lært å forstå folk som har andre oppfatninger» (som er en av indikatorene på innholdet i undervisningen), ut i sterkere støtte til dem som er mot demokratiet, for denne elevgruppen.

Forskjeller mellom klasser

En analyse på klassenivå gir store utslag på samvariasjonen mellom tillit og de tre bakgrunnsfaktorene «kognitiv skåre», «bøker hjemme» og «planer for videre utdanning». På klassenivå ser disse ut til å ha vesentlig større innflytelse på elevenes tillitsskåre enn de hadde for enkeltelever – muligens som et uttrykk for at ressursrike elever med høy kulturell kapital «hoper seg opp» i bestemte klasser, og at disse igjen utvikler legitimitetsprofiler i samspill med de sosiale og kulturelle forutsetninger elevene har med seg inn i undervisningen. Og på tilsvarende måte for elever med lav(ere) kulturell kapital. Her aner vi igjen den «sirkulære kausalitet» i forholdet mellom elevforutsetninger og skole/klasse/undervisning, og hvordan bestemte elevgrupper bruker og reflekterer over undervisningens innhold.

Norge i forhold til andre land

Tabell 5.28: Tillit til myndighetene. Internasjonal skala

Land	Grunnskole	Videregående skole	8 10 12		
			[Scale visualization]		
Chile	10,0 (0,05)	♦ 9,2 (0,04)	[Visual representation]		
Danmark	♦ 11,4 (0,04)	♦ 11,6 (0,03)	[Visual representation]		
Estland	♦ 9,7 (0,04)	9,5 (0,05)	[Visual representation]		
Israel	i.d. i.d.	♦ 9,8 (0,04)	[Visual representation]		
Kypros	♦ 10,5 (0,04)	♦ 9,9 (0,08)	[Visual representation]		
Latvia	♦ 9,5 (0,06)	♦ 9,1 (0,12)	[Visual representation]		
Norge	♦ 10,8 (0,04)	♦ 10,3 (0,04)	[Visual representation]		
Polen	9,9 (0,05)	♦ 9,1 (0,04)	[Visual representation]		
Portugal	♦ 9,6 (0,04)	♦ 9,1 (0,03)	[Visual representation]		
Russland	♦ 9,4 (0,06)	♦ 9,1 (0,07)	[Visual representation]		
Slovenia	♦ 8,6 (0,05)	♦ 8,6 (0,07)	[Visual representation]		
Sveits (tysk)	♦ 10,7 (0,04)	♦ 10,4 (0,07)	[Visual representation]		
Sverige	10,2 (0,06)	10,0	[Visual representation]		
Tsjekkia	♦ 9,7 (0,05)	♦ 9,3 (0,04)	[Visual representation]		
Int.gj.snitt	10,0 (0,01)	9,6 (0,02)	[Visual representation]		

Norge: videregående skole, elever allmennfag: 10,5

( ) Standardfeil er angitt i parentes.

i.d.: Ikke deltatt

[□] = Gjennomsnitt grunnskoleelever (± 2 SE).

[●] = Gjennomsnitt videregående elever (± 2 SE).

[♦] Landets gjennomsnitt er signifikant høyere enn det internasjonale gjennomsnitt.

[♦] Landets gjennomsnitt er signifikant lavere enn det internasjonale gjennomsnitt.

Source: IEA Civic Education Study, Older Population of Upper Secondary Students tested in 2000.

Tabell 5.28 viser at danske elever har høyest gjennomsnittsskåre for tillit til myndighetene (11.6). Deretter følger de sveitsiske elevene med 10.4 og de norske med 10.3 (10.5 for allmennfag). Tallet for Norge bekrefter inntrykket fra

undersøkelsen av 14-åringene: Elevene har høy tillit til myndighetene sammenliknet med elever i andre land i undersøkelsen, selv om flere land det ville være interessant å sammenlikne med, ikke deltar i kartleggingen av 18-åringene.

Tabell 5.28 bekrefter også en annen tendens fra studien av 14-åringene: Elever i de tidligere kommunistlandene uttrykker relativt lavere tillit til myndighetene enn elever i land med lengre demokratiske tradisjoner. Og det er neppe overraskende.

Hovedtrekk ved holdninger til myndighetene

De norske 18-åringene har høy tillit til myndighetene forstått som de politiske organer Storting og regjering, men relativt lav tillit til de politiske partier. De har også høy tillit til rettsvesenet og til FN. Når det gjelder medienes nyhetsformidling stoler de norske elevene mer på fjernsynet enn avisene.

Elever på yrkesfag har gjennomgående lavere tillit til myndighetene enn elever på allmennfag. Innholdet i undervisningen, det vil si elevenes oppfatning av å ha lært noe om demokrati på skolen, er den bakgrunnsfaktoren som har størst betydning for deres tillit til myndighetene. Bakgrunnsfaktorer knyttet til kulturell kapital har stor betydning når tilliten analyseres på klassenivå.

Igjen skårer de norske elevene høyt på den internasjonale skalaen på tillit. De danske elevene har som for 9.-klassingene enda sterkere tillit til sine myndigheter enn de norske.

Elevenes tillitsprofil gir grunn til å anta at de anerkjenner det politiske system som legitimt, tross den relativt lave tilliten til de politiske partiene og tross deres tilsvarende lave personlige interesse for politikk. Det kan synes som at de skiller tydelig mellom tilliten til de politiske partiene i posisjon (Storting og regjering) med ansvar og i opposisjon uten ansvar.

KAPITTEL 5	131
HOLDNINGER.....	131
<i>Holdninger til nasjonen.....</i>	<i>131</i>
Hovedresultater	132
Utsagn som kartlegger elevenes holdninger til nasjonen.....	132
Sammenlikning mellom skoleslag	136
Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar	138
Norge i forhold til andre land	144
Hovedtrekk ved elevenes holdninger til nasjonen	145
<i>Holdninger til innvandrere.....</i>	<i>146</i>
Holdninger til innvandreres rettigheter	148
Hovedresultater	148
Sammenlikning mellom skoleslag	150
Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar	153
Norge i forhold til andre land	156
Hovedtrekk ved elevenes holdninger til innvandreres	157
rettigheter.....	157
<i>Holdninger til anti-demokratiske grupper .....</i>	<i>158</i>
Hovedresultater	158
Sammenlikning mellom skoleslag	159
Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar	160
Hovedtrekk ved holdninger til antidemokratiske grupper	161
<i>Holdninger til kvinners rettigheter.....</i>	<i>162</i>
Hovedresultater	162
Sammenlikning av skoleslag.....	164
Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar	164
Norge i forhold til andre land	166
Hovedtrekk ved støtte til kvinners rettigheter.....	167
<i>Holdninger til myndighetene.....</i>	<i>167</i>
Hovedresultater	168
Sammenlikning mellom skoleslag	169
Andre sammenlikninger av de norske elevenes svar	171
Norge i forhold til andre land	173
Hovedtrekk ved holdninger til myndighetene.....	174